Cilt/Vol: 22 – Sayı/No: 3

Anadolu Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi

APA Şirin, N. A. (2021). GÖÇMENLERİN VATANDAŞLIK KAZANIMLARI: 1989 GÖÇMENLERİ VE AHISKA TÜRKLERİ. Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 22 (3), 113-134.
DOI 10.53443/anadoluibfd.973073

Araştırma Makalesi
Başvuru Tarihi: 18.07.2021
Kabul Tarihi: 13.09.2021

Research Article
Date Submitted: 18.07.2021
Date Accepted: 13.09.2021

GÖÇMENLERİN VATANDAŞLIK KAZANIMLARI: 1989 GÖÇMENLERİ VE AHISKA TÜRKLERİ [1]

Dr. Öğr. Üyesi Nedime Aslı ŞİRİN[2]

ÖZET

Anahtar Kelimeler:

- Ahıska Türkleri,
- 1989 Bulgaristan göçmenleri,
- Türkiye,
- Vatandaşlık

Farklı dönemlerde Türkiye'ye göç etmiş Bulgaristan Türkleri ile Ahıska Türklerinin vatandaşlık kazanımlarının incelendiği bu makale, söz konusu iki Türk topluluk mensuplarının Türkiye'ye göç ettikten sonraki farklı hayat kurma süreçlerini anlamayı amaçlayan niteliksel bir araştırmaya dayanmaktadır. İstanbul, Kocaeli, Bursa ve Tekirdağ'da gerçekleştirilen araştırma kapsamında derinlemesine görüşme yapılan 1989 Bulgaristan göçmenleri ile Ahıska Türklerinin bir bölümünün anlatılarına dayanarak vatandaşlık elde etme deneyimlerinin karşılaştırıldığı ve vatandaşlık kazanmalarına yönelik olarak hangi hukuki düzenlemelerin yapıldığı ve bunların gündelik yaşamı nasıl etkilediği sorularına yanıt arayan makalede, Türk soyundan gelen bu kişilerin ilgili İskân kanunları hükümleri uyarınca göçmen kabul edilip kendilerine yönelik özel düzenlemeler yapılmasına karşın uygulamada farklılıklar yaşandığı, kimileri göreceli olarak kısa sürede ve kolay şekilde vatandaşlık kazanırken, kimilerinin kendileri için çıkarılan yasanın uygulanmaması neticesinde vatandaşlığı geç kazandıkları ve bu durumun özellikle çalışma yaşamlarını olumsuz etkilediği sonucuna varılmaktadır.

[1] Bu makale, Marmara Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Komisyonu tarafından desteklenen, 2010-2013 yılları arasında yürütücülüğünü üstlendiğim "Göç ve Sonrası: Ahıska Türkleri ile Bulgaristan Türklerinin Türkiye'ye Göçü ve Uyum Süreçlerinin Karşılaştırılması" başlıklı niteliksel araştırmaya dayanan ve 4-6 Aralık 2013 tarihlerinde düzenlenen 13. Ulusal Sosyal Bilimler Kongresi'nde sunulmuş olan "Yurttaşlığa Göçmenlerin Gözünden Bakmak: Türkiye'de Yaşayan 1989 Göçmenleri ve Ahıska Türkleri" başlıklı bildirinin güncellenmiş halidir.

[2] Marmara Üniversitesi, Avrupa Araştırmaları Enstitüsü, Avrupa Siyaseti ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, asli.sirin@marmara.edu.tr , https://orcid.org/0000-0002-5392-0949

IMMIGRANTS ACQUIRING CITIZENSHIP: 1989 TURKISH IMMIGRANTS FROM BULGARIA AND AHISKA TURKS

Dr. Nedime Aslı ŞİRİN

ABSTRACT

This article which examines the acquisition of citizenship in the cases of Turkish immigrants from Bulgaria and Ahıska Turks who immigrated to Turkey at different times, is based on a qualitative research aiming to understand the different life-building processes of the members of these two Turkish communities after they migrated to Turkey. Based on the narratives of some of the 1989 Turkish immigrants from Bulgaria and Ahıska Turks, with whom were in-depth interviews were conducted within the scope of the research carried out in Istanbul, Kocaeli, Bursa and Tekirdağ, the experience of acquiring citizenship was compared, and the legal arrangements made for their acquisition of citizenship as well their effects on daily life are examined. In the article it is concluded that although these people of Turkish descent are accepted as immigrants in accordance with the provisions of the relevant settlement laws and special arrangements are made for them, there are differences in practice and some of them acquire citizenship in a relatively short time and easily, while some of them get citizenship late as a result of non-implementation of the law enacted for them, and this situation affects negatively their working life.

Keywords:

- Ahıska Turks,
- 1989 Turkish immigrants from Bulgaria,
- Citizenship,
- Turks

1. GİRİŞ

İlk bakışta hukuk ve siyaset bilimi alanında yer alan çalışmaların temel konularından biri olarak görünse de vatandaşlık aslında, göç ile benzer şekilde, disiplinler-arası bir olgudur. Kavram olarak ortaya çıkışı Antik Yunan dönemine kadar uzanmaktadır. Ancak, günümüzde kabul gören modern vatandaşlık anlayışının temellerinin 1776 Amerikan Devrimi ve 1789 Fransız Devrimi ile atıldığını söylemek mümkündür (Bellamy, 2008: 42-43). Ulus-devletin Fransız Devrimi'ni takiben, önce Avrupa ardından tüm dünyada yaygın hale gelmesi ve Sanayi Devrimi'nin rol oynadığı kitlesel emek göçü sebebiyle mekânsal anlamda hızla büyüyen şehirlerde yoğunlaşan modern yaşam vatandaşlığın gelişimini büyük ölçüde etkilemiştir.

Büyük şehirlerde yaşayan ve eğitim seviyesi yükselen kitlelerin devletle etkileşiminin artması neticesinde devlet-halk ilişkisi farklı boyut kazanmış ve hem devlet hem halk sosyo-ekonomik açıdan dönüşüm yaşamıştır. Üretim ve tüketim ağlarıyla yaşam ve sosyalleşme alanlarının büyümesiyle beraber bireylerin siyasi karar alıcılarla etkileşimleri artmış; siyaset kitlesel hale geldikçe siyasi katılım ve temsili kapsayan vatandaş-siyasetçi-devlet ilişkileri çeşitlenmiş, düzen ve süreklilik kazanmıştır. Bireyin bu süreçte elde ettiği sosyal haklara daha ziyade siyasi katılımın şekillendirdiği vatandaşlık hakkı da ilave olmuştur.

Vatandaşlık, devletle birey arasındaki ilişkiyi ve bireyin devlet karşısındaki konumunu belirleyen statüdür. Bireyle devlet arasında kurulmuş hukuki ve siyasi bağ hem devlete hem bireye çeşitli hak ve sorumluluklar yüklemektedir. Birey, devletin varlığı, devamı ve gelişimi için belirlenmiş normlara uygun davranmak suretiyle üzerine yüklenen görevleri yerine getirmekle sorumluyken, devlet de vatandaşı olan bireylerin temel hak ve özgürlüklerini ulusal ve uluslararası düzeyde sağlamak ve korumakla yükümlüdür (Battır, 2021: 134).

İlgili alan-yazın incelendiğinde, vatandaşlık kavramının üç temel unsur çerçevesinde ele alındığını görmek mümkündür. Bu unsurlar, siyasi boyut, hukuki boyut ve kimlik boyutudur. Siyasi boyut, toplumun kendi kendini yönetmesinin yanı sıra, bireylerin siyasi süreçlere etkin biçimde katılımıyla ilgilidir. Hukuki boyut, vatandaşlığın, T. H. Marshall'ın klasik vatandaşlık anlayışının dayandığı sivil, siyasi ve sosyal haklarla belirtilen hukuki statü olmasıdır. Kimlik boyutu ise, bireyin siyasi bir topluluğa ait olmasını ifade eden, ayrı bir üyelik anlamındaki boyut olarak karşımıza çıkmaktadır (Cohen, 1999: 248). Dolayısıyla, vatandaşlığın temel öğeleri, ulus-devlet çerçevesinde siyasi katılım, haklar ve kimlik şeklinde özetlenebilir (Yıldız, 2017: 41).

Devletle birey arasındaki ilişkiyi belirleyen vatandaşlık, aynı zamanda bir devlete ait olmayı da belirten ve dolayısıyla kazanımı ve kaybı, devletler hukukuna göre, iç hukuk kuralları çerçevesinde gerçekleşen bir statüdür (Çelikel ve Nomer, 2007: 7'den aktaran; Anbarlı Bozatay, 2010: 170). Eğer birey bir devletin vatandaşlığına sahip olmuşsa, onun hakimiyeti altında ve hukuki korumasını elde etmiş demektir. Ayrıca vatandaşlık bireyleri, diğer devlet vatandaşları olan "yabancılar" veya herhangi bir devletin vatandaşlığına sahip olmayan "vatansızlar"dan ayırmaktadır (Erdem, 2011: 3).

Vatandaşlık iki şekilde kazanılmaktadır: doğumla (aslen) kazanım ve sonradan kazanım. Doğumla kazanılan vatandaşlık, "soy esası" (jus sanguinis) veya toprak esasına (jus soli) dayanmaktadır. Amerika Birleşik Devletleri (ABD), Kanada gibi ülkelerde toprak esası geçerliyken, Almanya gibi ülkelerde vatandaşlığın kazanımı soy esasına dayalıdır. Vatandaşlığın sonradan kazanılmasında ise belirli sosyo-politik şartların yerine getirilmesi gerekmektedir. Vatandaşlığın sonradan kazanımı, birey veya grupların esas vatanları haricinde yeni bir ülkeye kalıcı şekilde yerleşmeleriyle ilgilidir. Dolayısıyla vatandaşlığın sonradan kazanımı, esas itibariyle göç ve göçün doğurduğu sonuçlarla yakın ilişki içindedir.

İki Türk topluluğu olan ve farklı dönemlerde Türkiye'ye göç etmiş Bulgaristan Türkleri ile Türkiye'nin Gürcistan ile sınırının Gürcistan tarafında kalan Ahıska bölgesini vatan bilen Ahıska Türklerinin vatandaşlık kazanımlarının incelendiği bu makale, söz konusu iki Türk topluluk mensuplarının Türkiye'ye göç ettikten sonraki farklı hayat kurma süreçlerini anlamayı amaçlayan niteliksel bir araştırmaya dayanmaktadır. Araştırma kapsamında, Marmara Bölgesi'nden seçilen dört şehirde – İstanbul, Kocaeli, Bursa ve Tekirdağ –yaşayan farklı yaş ve meslek gruplarından otuz Ahıska Türkü ve kırk dokuz 1989 göçmeni ve dört dernek temsilcisiyle derinlemesine görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın öznesi konumundaki Bulgaristan göçmenleri ile Ahıska Türkleri, farklı dönemlerde zorunlu göç yaşamış iki topluluk olarak karşımıza çıkmaktadır. Bulgaristan göçmenleri, 1984-1989 yılları arasında ülkedeki Türk ve Müslümanlara karşı uygulanan baskı ve asimilasyon politikası sonucunda 1989 yılının baharında Bulgaristan'ın kapılarını açmasıyla Türkiye'ye gelmişlerdir. Ahıska Türkleri ise, önce 1944 yılının Kasım ayında Sovyetler Birliği Devlet Başkanı Stalin tarafından Orta Asya'ya sürgüne gönderilmiş, bölgede uzun seneler yaşadıktan sonra 1989 Haziranı'nda Özbekistan'ın Fergana eyaletinde patlak veren olaylar sonucunda tahliye edilip başta Kazakistan olmak üzere diğer Türk Cumhuriyetleri'ne yerleştirilmişlerdir. Ahıska Türklerinin bir kısmı Türkiye'ye 1993'te iskanlı göçmen şeklinde gelirken bazıları da 1990'lar ve 2000'li yıllarda serbest göçmen olarak gelip yerleşmiştir.

Türkiye'de göçmenlerin vatandaşlık kazanımlarını iki Türk topluluğu olan 1989 göçmenleri ve Ahıska Türkleri örnekleri üzerinden inceleyen bu makalede, farklı yaş ve meslek gruplarından, onu kadın, yedisi erkek olmak üzere on 1989 göçmeni ve yedi Ahıska Türkü ile yapılan görüşmelere yer verilmektedir. Gizlilik ilkesi gereği, araştırma kapsamında görüşülen 1989 göçmenleri B1, B2, … B10, Ahıska Türkleri ise A1, A2, …. B7 şeklinde belirtilmiştir.

1989 Bulgaristan göçmenleri ile Ahıska Türklerinin vatandaşlık kazanmalarına yönelik yapılan hukuki düzenlemeler ve bunların gündelik yaşamı nasıl etkilediği sorularına yanıt arayan ve görüşmecilerin anlatılarına dayanarak bu iki topluluk mensuplarının Türkiye'de vatandaşlık kazanımını inceleyen bu makale üç bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde, vatandaşlığın gelişimi ve uluslararası göçle ilişkisi tarihsel perspektiften ele alınmaktadır. İkinci bölümde Cumhuriyetin kurulmasından itibaren Türkiye'de vatandaşlık anlayışının gelişimi ve göçmenlerin vatandaşlık kazanımını düzenlemeye yönelik oluşturulan mevzuat incelenmektedir. Son bölümde ise, araştırma kapsamında görüşme yapılan 1989 göçmenleri ve Ahıska Türklerinin bir kısmının anlatılarına yer vererek bu iki göçmen grubunun Türkiye'de vatandaşlık kazanım sürecinde yaşadıkları ele alınmaktadır.

2. TARİHSEL PERSPEKTİFTEN VATANDAŞLIĞIN GELİŞİMİ VE GÖÇMENLERİN VATANDAŞLIK KAZANIMI

Kelime kökeni olarak Antik Yunan'da şehir devleti (site-polis) anlamındaki "cite" kelimesinden türetilen ve şehir devletine mensup olmayı belirten "citoyen" kelimesinden doğan, Eski Roma'da da bir cemaate/topluluğa üyeliği ifade etmek maksadıyla geliştirilen "civis" ve "civitas" kavramlarından türeyen vatandaş, hukuki anlamda tanımlanan bir bütüne ait kişidir. Vatandaşlık ile tanımlanan da feodalite, monarşi ve tiranlıkta olduğu gibi başka bir birey veya ulustaki gibi bir grupla kurulan bağ değil, hukuki olarak tanımlanan bir bütün – devlet düşüncesi – ile kurulan bağdır (Heater, 2007) ve bu hukuki bağ bireyle devlet arasında karşılıklı hak, görev ve yükümlülükleri belirlemektedir (Aybay, 2008: 4). Fakat vatandaşlık denildiğinde sadece hak ve ödevlerden oluşan bir hukuki statü akla gelmemelidir, zira vatandaşlık aynı zamanda sosyo-siyasal bir kimlik şeklidir (Heater, 2007). Vatandaşlık, tarihsel süreç içerisinde, bireylerin talep ettiği haklar kategorisi ve devletlerin verdiği statü ve kimlik olarak karşımıza çıkmaktadır. Vatandaşlık kavramına hem liberallerin hem de cemaatçilerin yoğun ilgi gösterdiği görülmektedir, zira bir yandan bireysel hak ve yetkilere ilişkin düşünceler diğer yandan da belirli bir cemaate/topluluğa mensubiyet ve aidiyet ile

yakından ilgisi bulunmaktadır. Bu özelliğinden ötürü liberal görüş ile cemaatçi görüş arasında arabuluculuk misyonuna sahiptir ve siyaset kuramcılarının uzun zamandır üzerinde düşündükleri bir kavramdır (Polat, 2011: 129).

Vatandaşlığın tarihsel gelişimi açısından belirtilmesi gereken ilk husus, vatandaş denilen kişilerin Antik Yunan döneminin şehir devletinde siyasî hayata katılma hakkına sahip küçük bir azınlıklığı oluşturmasıdır. Vatandaşların dışındaki büyük çoğunluk ise iktisadi hayatta bir üretim aracı olmalarına karşın siyasi ve sosyal hayatta yer alamayan kölelerden meydana gelmektedir. Vatandaşlar yasa süreçlerine, yönetici seçimine, yargılamaya katılabiliyor, savaş ve barışa karar verebiliyorlar fakat toplumsal ve iktisadi konularda karar mekanizmalarına katılamıyorlardı (Polat, 2011: 131). Antik Yunan'ın şehir devletleri arasında en gelişmişi Atina'da bile, oy hakkı yalnızca 20 yaşını tamamlayan erkeklere verilmekteydi; kadınlar, köleler ve yabancıların hiçbir şekilde oy kullanma hakları yoktu. Roma döneminde de hukuki anlayış değişmemiş, kadınlar yine siyasi hayata katılabilen şanslı azınlık içinde yer almadıklarından ötürü vatandaş sayılmamışlardır (Osmanağaoğlu, 2004: 37).

Orta çağın ilk dönemlerinde, Hristiyanlığın yayılması vatan kavramını da etkilemiş; gerçek Hristiyanın ancak gökler ülkesinin vatandaşı olabileceği düşüncesinin ortaya çıkmasıyla dünyevi anlamda doğulan yeri ifade eden *patria* (vatan) kavramı anlamını yitirmiştir (Polat, 2011: 131). Siyasi bağlar, feodal dönemde hâkim olan senyör/vassal ilişkisi yüzünden bir tür kişisel sadakat ilişkisine dönüşmüştür. Dolayısıyla, Hristiyanlık ile hem Antik Yunan ve Roma döneminin vatandaşlık anlayışı değişmiş hem de yeni bir cemaat anlayışı ortaya çıkmıştır. Hrıstiyanlığın getirdiği bu yeni cemaat anlayışında Roma vatandaşlığından dışlanmışlar, köleler ve alt sınıflar kendilerini bütün insanlarla eşit hissetmekteydiler (Reisenberg, 1992, s. 88'den akt; Polat, 2011: 131).

Feodalitenin hüküm sürdüğü dönemde toplumda geleneksel hukukun da pekiştirdiği katı bir hiyerarşik yapılanma söz konusudur. 13. yüzyıla gelindiğinde ise, ulusal monarşinin gelişmesiyle birlikte kilise, feodal güçler ve evrensel imparatorluk fikri giderek gücünü kaybetmiş ve bunun neticesinde vatan ve vatandaş kavramları içerik açısından ciddi bir değişim yaşamıştır. Vatanın kutsallık ve aynı zamanda siyasi bir içerik kazanmasıyla "siyasi iktidarın uygulandığı coğrafi alan olarak" (Polat, 2011: 132) içeriği değişmiş ve modern devlet kurgusunun içine yerleşmiştir. Ona bağlı olarak vatandaşlık kavramının içeriği de ulus devlet yapılanması içerisinde değişikliğe uğramıştır.

Günümüzde kabul gören vatandaşlık anlayışının temelleri 1776 Amerikan Devrimi ile 1789 Fransız Devrimi'nin ertesinde atılmış; Amerikan Anayasasını yazanlar "Biz Amerika Birleşik Devletleri halkı" iken, Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi de "bütün egemenliğin kaynağının Ulus'ta olduğunu" bildirmiştir (Bellamy, 2008). Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi ve Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi gerek sivil ve siyasal hakların gerek modern vatandaşlık anlayışının gelişmesinde önemli rol oynamışlardır. Amerikan ve Fransız Devrimlerinden sonra başlayan ve kısa sürede ivme kazanan anayasacılık hareketleri ve ulus-devlet inşa süreci devletle birey arasındaki vatandaşlık bağını giderek güçlendirmiştir.

Fransız Devrimi öncesinde hüküm süren Eski Rejim'de (Ancien Regime) toplum katmanlara bölünmüş durumdayken Devrim ile tüm imtiyazlar ve farklılıklar kaldırılarak Fransızlar hukuk önünde eşitlik ilkesiyle birleştirilmeye çalışılmıştır (Yıldırım, 2019). Ayrıcalıkların yaygın olduğu Eski Rejim'de ortak haklara ilişkin herhangi bir düşünce yoktu; bunun yanı sıra vatandaşlık hukuki açıdan tanımlanmamış ve sistemleştirilmemişti. Fransız Devrimi ile bunlar tamamen değişmiş ve ulusal vatandaşlık kurumu ortaya çıkmıştır (Brubaker, 1989; Brubaker, 1992). Devrimin dört unsuru değiştirdiği söylenebilir: "Burjuva devrimi" olarak sivil eşitliği sağlamış, "demokratik devrim" olarak siyasal hakları vatandaşlık hakları olarak kurumsallaştırmış, "ulusalcı devrim" olarak kişisel sınırları kaldırıp hukuki ve teritoryal sınırları dolayısıyla vatandaşlık sınırlarını oluşturmuş ve

"bürokratik devrim" olarak da devletle birey arasındaki ilişki doğrudan hale getirmiştir (Brubaker, 1992: 46-47).

Eski Rejim'de resmi düzeyde farklı alt-üst ilişkileri ve hakların lütuf olarak verilmesi söz konusu iken, 1789 Devrimi'nden sonra bütün vatandaşlara aynı hakların uygulanacağı teorik anlamda eşitlik düzeyi oluşturulmuş ve bireye yaradılışından kaynaklanan haklar verildiği kabul edilmiştir. Birey doğuştan edindiği haklara sahip olmakla beraber onları yalnızca yaşayacağı toplum içinde kullanabileceğinden ötürü, modern vatandaşlık "kendi kaderini tayin, dünyevileşme, özgürlük ve eşitlik prensipleri temelinde yeni bir tür devleti" (Yıldırım, 2019: 255) zorunlu kılmıştır.

Devrim'in ertesinde Fransa'da toplumsal yapı yeniden tanımlanırken, İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi'nin çerçevesini çizdiği haklar, bireylerin hem devlete üyeliği-bağlılığını düzenlemiş hem de toplumun resmî kurumları ve devletin kendilerini yeniden biçimlendirmelerine yol açmıştır. Diğer bir ifadeyle, Fransız Devrimi ile devletle birey arasındaki ilişkinin yeniden tanımlanması söz konusudur. Devrimin getirdiği hukukun önünde eşitlik ilkesi ilerleyen dönemlerde sonra liberal düşüncenin temelini oluşturmuştur.

Bireyi vatandaş haline getiren 1789 İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi, onun haklarını kullanma olanağını toplumsal yapı içinde geçerli kılıyor dolayısıyla vatandaşın bireyi yarattığı bir döngü oluşuyordu (Yıldırım, 2019). Bildirge'de bireyin insan yerine vatandaş kimliğiyle bir değere sahip olduğu ve bundan böyle insanı vatandaşı değil, vatandaşın insanı yarattığı ortaya konulmuştur (Ağaoğulları, 2006: 226). Ayrıca Bildirge'de, vatandaşın sahip olduğu haklar ile sınırsız halk egemenliği arasında bir ayrım yapılmaktadır. Kanunun genel iradeyi temsil etmesine karşın yasaları belirleyecek olan halk yerine onun temsilcileridir.

1789 Devrimi, Amerikan Devrimiyle birlikte bugünün kabul gören vatandaşlık anlayışının temellerini attıktan sonra, 19. yüzyıldan bu yana gelişen kapitalizm, kentleşme, sanayileşme ve modernleşme sonucunda bu anlayış değişim geçirmiştir. Vatandaşlık çalışmalarının önemli isimlerinden T. H. Marshall'ın ifadesiyle "topluluğa tam üyelikle kurulan temel insani eşitlik" (Marshall ve Bottomore, 2000) olan vatandaşlık, tarihsel perspektif içinde, aşamalı biçimde gelişen üç farklı eksenin bir araya gelmesiyle oluşmuştur. Bu eksenler oluşumu 18. yüzyılda başlayan sivil/medeni haklar, 19. yüzyılda başlayan siyasal haklar ve son olarak 20. yüzyılda başlayan sosyal haklardır. Marshall, vatandaşlığın ilk zamanlarda eşitliğe ilişkin bir kavram ve gelişmekte olan bir kurumken sivil haklarla birlikte, rekabetçi piyasanın içinde zorunlu bir unsura dönüştüğünü (Rees, 1996'dan akt; Yıldırım, 2019: 266) ve refah devletiyle beraber olgunlaştığını ileri sürmektedir.

II. Dünya Savaşı sonrası dönemin hâkim vatandaşlık anlayışı olan Marshall'ın hak-temelli vatandaşlık anlayışının 1980'lerin ortalarından itibaren büyük ölçüde sorgulandığı ve değişime uğradığı görülmektedir. Bu sorgulamada rol oynayan etkenlerden biri göç olarak karşımıza çıkmaktadır. Devletler arasında gerçekleşen insan hareketleri, vatandaşlığın yalnızca haklar bütünü olmadığını, aynı zamanda devletlerin sınırlarını keskin bir biçimde çizen bir kapatma mekanizması olduğunu gösteriyor (Brubaker, 1992). Vatandaşlığı insanları pek çok devletten birine dağıtmasından ötürü bir tür dosyalama mekanizması olarak da görmek mümkün, zira bir devletin toprağına giriş hakkı sadece o devletin vatandaşlarına ait bir hak iken diğer herkes - yabancı olduğu için - bu hakka sahip olamayabiliyor (Joppke, 1999). Bu açıdan bakılırsa, vatandaşlığın bir devletin vatandaşı olan kişilerle olmayanları birbirlerinden ayırması söz konusu. Günümüz dünyası, dışlayıcı sınırların birini diğerinden ayırdığı egemen devletlerin hüküm sürdüğü bir dünya ve bu dünyada herkes bir devletin vatandaşı olması gerekiyor (Brubaker, 1992).

Devletlerin verdiği vatandaşlık asli (doğumla kazanılan) vatandaşlık ve sonradan kazanılan vatandaşlık şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Asli vatandaşlık, devletlerin toprak esasına (*jus soli*) ve/veya soy/kan esasına (*jus sanguinis*) göre verdikleri vatandaşlıktır. Sonradan

kazanılan vatandaşlık, "genel telsik" yöntemiyle, evlenmeyle, evlat edinme sonucunda ya da istisnai yoldan kazanılan vatandaşlıktır. Devletler, topraklarına göç etmiş kişileri, kendi yaptığı düzenlemeler yoluyla vatandaşlığa alabilmektedir (telsik-naturalisation) [3]. Göç yoluyla vatandaşlık kazanımının belli başlı şekilleri şöyle sıralanabilir: ailevi ilişkiler temelinde vatandaşlık alma (eşe ve/ya çocuklara vatandaşlık aktarımı), (etnik/ milli/dini) yakınlık temelinde vatandaşlık alma, ikamet yoluyla vatandaşlık alma (Waldrauch, 2006). İstisnai yoldan kazanılan vatandaşlık etnik/milli/dini yakınlığa dayalı vatandaşlığa alma biçiminde karşımıza çıkmaktadır.

Göç yoluyla vatandaşlık kazanımında bireyler ve devletler birbirlerine karşılıklı olarak taahhüt ve güvenceler vermektedirler. Devletler, temel hak ve özgürlükleri vatandaşlar arasında ayrım gözetmeksizin, ulusal ve uluslararası düzeyde temin etme ve korumaya yönelik güvence verirlerken, bireyler de siyasi otoritenin belirlediği hukuki normlara uyma ve "vatandaş" olarak üzerine yüklenen sorumlulukları yerine getirme taahhüdünde bulunurlar (Battır, 2021: 137).

Devletin vatandaşlığa almaya ilişkin prensipleri belirlemesinde vatandaşlıktan ne anlaşıldığının önemli bir payı bulunmaktadır ki bu da o devletin ulus anlayışıyla doğrudan ilintilidir. Örneğin, ulusun devlete göre daha temel bir konumda olduğu ve dolayısıyla "ethno"nun "demos"a oranla daha baskın olduğu Almanya'da kan esasına dayalı etno-kültürel bir vatandaşlık anlayışı hâkim olduğundan ötürü vatandaşlık, sık rastlanılmayan bir uygulama olup, devletin hak eden kişilere tanıdığı bir ayrıcalık niteliğindeyken, ulusun siyasal bir fenomen olarak kabul edilip "demos"un "ethno"ya göre daha baskın (Kerikmae, 1997: 25'ten akt. Bilge, 2020: 137) ve dolayısıyla ulusal benlik anlayışının egemen olduğu Fransa'da vatandaşlığa alınma devlet tarafından fiilen teşvik edildiği gibi, basit bir süreç neticesinde, açık şekilde ortaya konulmuş belirli şartları yerine getirmiş olan tüm adaylar vatandaşlığa alınmaktadırlar (Brubaker, 2009: 57). Ancak günümüzde Fransa'daki gibi toprağa bağlı ve Almanya'daki gibi etno-kültürel vatandaşlık anlayışının eskisi kadar savunulmadığı ve bu ülkelerdeki keskin görüşlerin bile belli ölçüde ortadan kaybolduğu söylenebilir. Almanya'da 2000'den bu yana daha liberal ve kapsayıcı bir vatandaşlık anlayışına doğru gidilirken, Fransa'da da eşitliğe dayalı cumhuriyetçi söylemin sözde kaldığı görülmektedir (Brubaker, 2009: 13-14).

Vatandaşlık politikalarının belirlenmesinde devletlerin tarihsel süreçte yaşadıkları da rol oynamaktadır. Almanya ve Avusturya'da Nazi yönetimi sırasında sınır dışı edilenler ve Baltık devletleri başta olmak üzere 1989 sonrası Orta ve Doğu Avrupa'nın bazı yerlerinde yaşayanlar için yapılan düzenlemelerde görüldüğü gibi II. Dünya Savaşı sonrasında görüldüğü gibi, devletler yaptıkları "tarihi yanlışları" telafi etmek amacıyla belli durumlarda ilgili kişi/grup mensuplarına vatandaşlık verilmesine yönelik düzenlemeler yapması söz konusu olabilir (Pilgram, 2011: 8). Ayrıca İsrail'in dünyada yaşayan tüm Yahudiler'e dönüş hakkı tanıyan ve dolayısıyla 1948 Arap-İsrail Savaşı sırasında yerlerinden edilen Filistinlilerin yerlerine Yahudileri yerleştirme isteğini ortaya koyan (Yavuz, 2013: 35) 1950 tarihli Geri Dönüş Kanunu ve 1952 tarihli Vatandaşlık Kanunu da, bir devletin tarihsel süreçte yaşadıkları ve benimsediği etno-kültürel ulus anlayışının o devletin vatandaşlık anlayışı ve dolayısıyla politikalarına ne kadar fazla yansıyabileceğini gösterir niteliktedir.

Devletlerin vatandaşlık politikaları, o ülkenin göç alan ve göç veren ülke olmasına göre de değişiklik göstermektedir. A.B.D. ve Kanada gibi göç alan ülkelerde devlet vatandaşlığa alma konusunda daha esnek bir tutum takınırken, Almanya aslında göç alan bir ülke olduğu halde kendisini böyle görmediği vatandaşlığa almaya ilişkin mevzuatta "Federal Cumhuriyet bir göçmen

[3] Hukukî anlamda telsik, yetkili makamların, kanunun öngördüğü koşullara sahip olan bir yabancıya, talebi üzerine, vatandaşlık vermesidir (Fişek, 1959: 52-52'ten akt; Şit Köşgeroğlu, 2017)

ülkesi değildir (ve) vatandaşlarının sayısını göç alarak arttırmak gayretinde değildir," ifadesinden anlaşılmaktadır (Brubaker, 2009: 106). Fransa ise kendisini göç alan ülke olarak görmektedir ve vatandaşlığa almaya ilişkin katı bir yaklaşım benimsememektedir. Her iki ülke de II. Dünya Savaşı'ndan sonra misafir işçi alımı yaptıkları ve 1973 petrol krizinden sonra bu misafir işçilerin çoğu beklentilerin aksine ülkelerine geri dönmeyip yerleşmeyi seçtiği halde söz konusu göçmen işçi ve çocuklarının vatandaşlığa alınma oranının Fransa'da Almanya'dakine kıyasla dikkat çekici şekilde daha yüksek olduğu görülmektedir (Brubaker, 2009, s. 103). Oranların bu denli farklı olmasının Fransa ve Almanya'nın vatandaşlığa alma konusunda farklı yaklaşımlarından kaynaklandığı söylenebilir.

Göç veren bir ülke olduğu kadar gerek Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde gerek Cumhuriyet döneminde göç alan bir ülke konumundaki Türkiye'de vatandaşlık anlayışı nasıl şekillenmiştir? Vatandaşlığın kazanılması hangi yollarla gerçekleşir? Vatandaşlığın sonradan kazanılmasında neler rol oynamaktadır? Bu sorulara yanıt aranan ikinci bölümde Türkiye'de göçmenlerin vatandaşlığa alınmaları irdelenmektedir.

3. GÖÇLER ÜLKESİ TÜRKİYE'DE VATANDAŞLIK: ANLAYIŞ, POLİTİKA VE UYGULAMALAR

Bir devletin geliştirdiği vatandaşlık politikalarına yansıyan vatandaşlık anlayışı, yukarıda belirtildiği gibi, o devletin ulus anlayışı, ülkenin göç alan veya göç veren ülke olması ve devletin tarihsel süreçte yaşadıkları önemli ölçüde etkilemektedir. Uzun yıllar boyu pek çok göç hareketine sahne olmuş Türkiye'de Cumhuriyet döneminin vatandaşlık anlayışı ve geliştirilen politikalar,[4] ulus anlayışı açısından incelendiğinde Fransız yaklaşımına yakınlığı öne çıkmaktadır. Ancak Türkiye'deki vatandaşlık anlayışı Fransa'daki bireysel haklar ve bireylerin eşitliğine dayalı liberal vatandaşlık anlayışından farklıdır. Fransız yaklaşımında ortak karar alma süreçlerine vatandaşın katılımı, vatandaşlık hak ve özgürlüklerinin temeliyken, Türkiye'de vatandaşların siyasal yaşama aktif katılımlarından çok milli bütünlük içerisinde edilgen ve onaylayan bir vatandaş olmaları beklenmektedir (Caymaz, 2007: 27).

Türk hukukunda vatandaşlık kavramı ve vatandaşlığa ilişkin kabul edilen temel prensiplerin, gerek 1924 ve 1961 Anayasalarında, gerekse 1982 Anayasası'nda vatandaşlık kavramı, devletle birey arasında kurulan hukuki bağ temelinde tanımlandığı görülmektedir. Vatandaşlık ve vatandaşlıkla ilgili temel ilkelerin "Siyasî Hak ve Ödevler" başlıklı dördüncü bölümünün 66. maddesinde düzenlendiği 07/11/1982 tarihli ve 2709 sayılı Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nda öncelikle "Türk devletine vatandaşlık bağı ile bağlı olan herkes Türk'tür" ifadesine yer verilmekte ve "Türk" ibaresi ile etnik bir birlik, ırk ya da soy değil, Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlığı kastedilmektedir. Dolayısıyla, Türk devletine vatandaşlık bağı olan kişiler, ırkî, dinî, mezhebi ve kültürel kökeni gözetilmeksizin, "Türk vatandaşı" adını taşımaktadır (Nomer, 2017, s. 58). Diğer bir deyişle, Fransa'dakine benzer şekilde kapsayıcı nitelikteki vatandaşlık anlayışının temelinde Türk ve Türklük kavramlarının dil, ırk, din veya kültür alanlarındaki farklılığa işaret etmediği, Türklük'ten Türkiye Cumhuriyeti'ne hukuki ve siyasal bağlılığı ifade eden vatandaşlık, Türk'ten ise Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı anlaşıldığına ilişkin görüş öne çıkmaktadır (Göztepe, 2003: 235).

Türkiye'de benimsenen vatandaşlık anlayışı ve uygulanan politikalar dönem bazında incelendiğinde, 1923-1950 yıllarını kapsayan ilk

[4] Osmanlı, Meşrutiyet ve Millî Mücadele dönemlerinde vatandaşlık anlayışı ve politikalarıyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. (Polat, 2011: 133-141).

dönemde, yeni bir ulus, devlet ve ulusal vatandaşlık anlayışının oluşturulması ve sağlamlaşması amacıyla çeşitli adımlar atıldığı görülmektedir. Dönemin vatandaşlık anlayışının şekillenmesinde hukuki mevzuatın yanı sıra eğitim sisteminde benimsenen ilkeler büyük önem taşımaktadır (Polat, 2011). Özünde ulusal egemenlik ilkesinin yer aldığı ve demokratik olduğu kadar çoğunlukçu ve bütüncü nitelik taşıyan 1924 Anayasasının 1945'e dek yürürlükte kalan 88. maddede "Türkiye ahalisine din ve ırk farkı olmaksızın vatandaşlık itibariyle Türk ıtlak olunur" denilmektedir. Bu haliyle 1924 Anayasası'nın 1961 ve 1982 Anayasaları'ndan farklı olduğu görülmektedir, zira "bu kimseler Türk'tür" denmemiş, Türk şeklinde bir adlandırmanın uygun kabul edildiği belirtilmiştir (Polat, 2011: 144). 1927 sonrasında vatandaşlığın ön planda olan öğelerinden biri olarak "dil"e önem verilmiş; Ocak 1928'de hukuk öğrencilerince başlatılan "Vatandaş Türkçe konuş" kampanyası 1930'lar boyunca devam etmiştir.[5] Haklardan çok ödevlerin altının çizildiği ve böylece edilgen bir vatandaşlık anlayışının benimsendiği bu ilk dönemde, vatandaşlığa devlet eksenli bir nitelik kazandırma çerçevesinde müfredatta yer alan "Yurt Bilgisi" dersleriyle devlet, vatan, ulus vb. kavramlarla ilgili bilgiler verilmiştir. Bu dönemde "Türk vatandaşlığı bir ayrıcalıktır" görüşü çeşitli kanun ve uygulamalarla desteklenmiş ve giderek yaygın hale gelmiştir. 1926 tarihli Memurin Kanunu'nda memur olabilmek için "Türk" olma ve 1928 tarihli 1219 sayılı Kanun'da ise, doktorların İstanbul Darülfünun Tıp Akademisi mezunu ve Türk olmaları şartı yer almıştır (Polat, 2011).

Vatandaşların etkin ve özgür bireyler yerine "devletin onlara bahşettiği, sınırları belirli bir hareket alanında devletin askerlik, vergi, oy verme gibi beklentilerini karşılamaktan sorumlu kişiler olarak" (Polat, 2011: 150) biçimlendikleri ve aynı zamanda devlet eksenli vatandaşlık anlayışının verilen vatandaşlık eğitimiyle yaygınlaştırılmaya çalışıldığı 1930'larda eğitimin "aynılaştırma" ve uyumlu yurttaş üretimi amaçladığı görülmektedir. Fakat 1940'lar daha farklıdır. Bu dönemde Türklerin tarihine ilişkin resmi anlatıyla 1924 Anayasası'nın 88. maddesinin birinci fıkrasında belirtilen "Türkiye ahalisine din ırk farkı olmaksızın vatandaşlık itibariyle Türk ıtlak olunur" resmi söylem beraber ele alındığı görülmektedir. Ulus, bir taraftan dil, kültür ve ülkü birliğine dayanan sözleşmeci bir biçimde tanımlanmakta, diğer taraftan, Türk ulusunun tarihi vatanı ve Türklerin kökenine göndermeler yapılmak suretiyle organik bir ulus anlayışının altı çizilmektedir (Polat, 2011).

1946'da çok partili yaşama geçilme ve Demokrat Parti'nin 1950'de iktidara gelmesiyle başlayan ikinci dönemde, vatandaşın ulusal birliğe ait bir insan olduğu ve devletin yasa ve kurallarına uyması gerektiği düşüncesini temel alan vatandaşlık anlayışının değişmeye başladığı ve çağdaş ve erdemli insan olmaya dayanan yeni bir anlayışa geçmeyi amaçladığı söylenebilir (Caymaz, 2007). Bu dönemin ürünü niteliğindeki, bireyin hak ve özgürlüklerini toplumunkilerle uzlaştırıp geliştirmeyi hedefleyen 1961 Anayasası vatandaşlıkla ilgili ayrıntılı düzenlemeler yapmaktadır. Yeni anayasada, 1924 Anayasası'nın 88. maddesinin yenilenmiş ve kişi ile devlet arasındaki vatandaşlık ilişkisinin dil, din, ırk ve etnik kökene dayanmayan hukuki bir bağ olduğunu gösterme amacıyla benimsenmiş "Türk Devletine vatandaşlık bağı ile bağlı olan herkes Türk'tür" (Md. 54 (1)) ifadesi yer almıştır. 1971 yılında verilen muhtıranın ertesinde 1961 Anayasasının değişikliğe uğramış ve devlet otoritesi birey ve toplumun aleyhine olacak şekilde genişlemiştir. 1961 Anayasasında özgürlük kural, kısıtlama istisna iken, 1971 tarihli değişiklikle kısıtlama kural haline gelmiş ve temel hak ve özgürlüklerde kısıtlamalara gidildiği görülmüştür.

1980 yılında yapılan darbeyle beraber üçüncü döneme girilmiş, bu dönemde "millileşme" politikası en üst düzeye çıkmıştır. Darbenin ürünü niteliğindeki 1982 Anayasasında temel hak ve özgürlükler dokunulmaz, devredilmez ve

[5] Kampanyayla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. (Aslan, 2007).

vazgeçilmez olmakla birlikte "ödev" ve "sorumlulukla" kısıtlanmış; birey toplum, aile ve diğer kişiler tarafından çerçevelenmiş bir ödev vurgusuyla donatılmıştır (Evran Topuzkanamış, 2019). Darbe sonrası ilan edilen olağanüstü hâl koşulları vatandaşlık anlayışını da etkilemiş, bu koşullarda yeniden tanımlanan vatandaşlık anlayışı "'anarşist'e dönüşen 'yabancı ideolojiler'e karşı 'Atatürk milliyetçiliği' ve 'milli şuur'u hâkim kılmayı amaçlamıştır" (Polat, 2011: 153). Türk vatandaşlığı tanımı aynı kalmış ve 1982 Anayasasında da "Türk Devletine vatandaşlık bağı ile bağlı olan herkes Türktür" (Md. 66 (1)) şeklinde ifade edilmiştir.[6] 1980 dönemiyle beraber yeniden tanımlanan vatandaşlık anlayışı haklar yerine ödev ve sorumluluklara dayalı bir vatandaşlık anlayışı olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bir devletin vatandaşlık anlayışı ve politikalarının şekillenmesinde o devletin ulus anlayışının yanı sıra tarihsel süreçte yaşadıkları ve ülkenin göç alan veya göç veren ülke olmasının da rol oynadığı yukarıda belirtilmişti. Türkiye özelinde bakıldığında, bu etkenlerin birbirleriyle yakından ilişkili olduğunu ve göç hareketlerinin yaşandığı tarihsel sürecin üç dönemde incelenebileceğini söylemek mümkündür.

Türkiye'nin demografik ve toplumsal yapısı, Osmanlı İmparatorluğu ve Cumhuriyet döneminde gerçekleşen kitlesel göçlerden büyük ölçüde etkilenmiştir. 17. yüzyıl sonu ve 18. yüzyılda Osmanlı'nın Avrupa'dan çekilmesiyle birlikte o topraklarda yaşayan Müslüman Türk nüfusu İmparatorluğun iç kesimlerine göç etmeye başlamış, 19. yüzyıl ve 20. yüzyılın başında yaşanan savaşlarla göçler de devam etmiştir. "Türkiye, Cumhuriyet kurulduktan sonra da yoğun göç hareketlere sahne olmuştur" (Şirin, 2011: 359).

Cumhuriyet'in kuruluşundan 1950'ye kadar olan ilk dönemde, çoğunlukla Türk soyundan olanların göç ettikleri görülmektedir. "Osmanlı İmparatorluğu, I. Dünya Savaşı'nın sonunda dağılmasının ardından Balkanların pek çok yerinde Türk toplulukları bırakmıştı" (Şirin, 2011: 359). "Bu topluluklar, yaşadıkları siyasi, dini ve etnik baskılar yüzünden Türkiye'ye göç etmek zorunda kalmışlardır" (Şirin, 2011: 359).[7] 1930'lu yıllarda Balkan ülkelerinden göç devam etmiştir.

1950'li yıllarla başlayan ve 1980'lere dek devam eden ikinci dönemde ise Türkiye, hem çok sayıda sığınmacı/mülteciye kapılarını açmış hem de 1960'larda imzaladığı ikili anlaşmalar[8] çerçevesinde yurt dışına göçmen işçi göndermiştir. "Bu dönemde gelen mültecilerin çoğu, "ulusal mülteciler" (Kirişçi, 1995) olarak adlandırılan grubu oluşturmaktadır. "'Ulusal mülteciler', Balkanlar'da yaşayan, etnik kökenleri nedeniyle – bunlar ya Türk soyundan geliyorlardı ya da Türk kültürüne bağlılardı – baskı altında kalmaları sonucu Türkiye'ye gelen kişilerdir" (Şirin, 2011: 359). "Söz konusu "ulusal mülteciler" incelendiğinde, Bulgaristan'dan gelen Türklerin diğerlerinden sayıca daha fazla olduğu görülmektedir. Bunların bir kısmı Türkiye'ye "serbest göçmen" olarak gelip Türkiye'ye daha önce göç etmiş akrabaları tarafından desteklenirken bir kısmı Devlet tarafından çeşitli şehirlere iskân edilmişlerdir" (Şirin, 2011: 359).

1980'lerden 2000'li yıllara uzanan üçüncü dönemde bir yandan aile birleşmesi kapsamında Avrupa ülkelerine göç gerçekleşirken diğer yandan

[6] 1961 ve 1982 Anayasalarında yer alan bu vatandaşlık tanımı bazı çevreler tarafından kapsayıcı olmamak ve dışlayıcı ve ırk temelli olduğu gerekçesiyle eleştirilmektedir (Polat, 2011).

[7] 1920'li yıllarda gelen grupların en büyüğü, Ocak 1923'te Türkiye ile Yunanistan arasında yapılan "Mübadele Sözleşmesi" kapsamında Yunanistan'dan göç etmek zorunda kalan Müslüman azınlıktır. Bu grubun yanı sıra, Bulgaristan'dan yaklaşık 200.000 Türk ve Pomak, Romanya'dan 117.000 civarı Türk ve Tatar ve Yugoslavya'dan da 115.000'in üzerinde Türk ve Boşnak (Bosnalı Müslüman) Türkiye'ye gelmiştir (Kirişçi, 1995).

[8] Türkiye, misafir işçi göndermeye yönelik ikili anlaşmaları 1961'de Federal Almanya, 1964'te Avusturya, Hollanda ve Belçika, 1965'te Fransa ve1967'de İsveç ile imzalamıştır.

artan sayıda sığınmacının Avrupa'ya gittiği görülmektedir.[9] Bunların yanı sıra düzensiz göç hareketlerine de rastlanmaktadır. 1973'teki petrol krizinin ardından Avrupa ülkelerinin yabancı işçi alımını durdurmaları üzerine yeni varış ülkeleri haline gelen Avustralya ve Kuzey Afrika ve Orta Doğu ülkelerine göç 1980'lerde devam etmiştir. 1990'ların başında yaşanan Körfez Krizi ile ortaya çıkan olumsuz koşullar Türkiye'den işgücü göçünün rotasını Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla oluşan Bağımsız Devletler Topluluğu ülkelerine çevirmiştir (İçduygu, Erder, Gençkaya, 2014). Diğer taraftan, 1989 yılında Bulgaristan'dan gerçekleşen ani bir kitlesel göç hareketiyle birkaç ay içerisinde 300,000 üzerinde Türkün gelişi söz konusu olmuştur. Yine 1991'deki patlak veren I. Körfez Krizi, Sovyetler Birliği'nin çöküşü, Kafkasya'daki gerilim ve Yugoslavya'nın dağılmasıyla Balkanlar'da yaşanan çatışmalar nedeniyle binlerce sığınmacının Türkiye'ye geldiği görülmektedir. Bu dönemde gerçekleşen üç kitlesel zorunlu göç hareketi 1991'de I. Körfez krizini, ikincisi 1992 yılında Bosna Savaşı'nı ve üçüncüsü 1999'daki Kosova Krizini takiben yaşanmıştır. 2011'de Suriye'de başlayan çatışmaların birkaç ay içerisinde iç savaşa dönüşmesiyle birlikte başlayan ve 10. yılını dolduran kitlesel zorunlu göç hareketi ise Türkiye'nin bugüne kadar karşılaştığı en büyük zorunlu göç hareketi niteliğindedir.

Yukarıda sözü edilen göç hareketlerinin gösterdiği gibi Türkiye, bugüne dek hem göç alan hem de göç veren bir ülke olarak karşımıza çıkmaktadır ve bu gerçeğin vatandaşlık politikaları ve uygulamalara çeşitli şekillerde yansıdığını söylemek mümkündür. Örneğin, 1960'larda yapılan ikili anlaşmalarla misafir işçi olarak Avrupa ülkelerine gidenlerin kimisinin yaşadığı ülkenin vatandaşlığını kazanması üzerine Türk vatandaşlıklarını korumaları için 1981'de Vatandaşlık Yasası'nda değişiklik yapılarak çifte vatandaşlık kabul edilmiştir (Bilge, 2020). 2000'lerde Türkiye'nin göç veren bir ülke olduğu kadar göç alan ülke konumuna gelmesi vatandaşlık politikalarında değişikliği beraberinde getirmiştir. 2003 yılında yapılan bir değişiklikle vatandaşlığa almada daraltmaya gidilmiş, evlenme yoluyla vatandaşlık kazanma kuralında yapılan değişiklikle Türk vatandaşıyla evlenme durumunda yabancı eşin beyan etmesiyle otomatik şekilde Türk vatandaşlığını kazanma olanağı ortadan kaldırılmıştır (Tiryakioğlu, 2006:6).

Türk vatandaşlığı, yukarıda belirtildiği gibi, 1982 Anayasasının "Siyasî Hak ve Ödevler" başlıklı dördüncü bölümünün 66. maddesinde tanımlanmıştır: "(1) Türk Devletine vatandaşlık bağı ile bağlı olan herkes Türktür. (2) Türk babanın veya Türk ananın çocuğu Türktür. (3) Vatandaşlık, kanunun gösterdiği şartlarla kazanılır ve ancak kanunda belirtilen hallerde kaybedilir. (4) Hiçbir Türk, vatana bağlılıkla bağdaşmayan bir eylemde bulunmadıkça vatandaşlıktan çıkarılamaz. (5) Vatandaşlıktan çıkarma ile ilgili karar ve işlemlere karşı yargı yolu kapatılamaz." Bu madde uyarınca, Türk devletiyle vatandaşlık bağı olan kişi, ırk, din, mezhep ve kültürel kökenine bakılmaksızın, "Türk vatandaşı" sayılmaktadır (Nomer, 2017: 58).

Vatandaşlığı kazanma şartları 29/05/2009 tarihli, 5901 sayılı Türk Vatandaşlık Kanunu'nda (TVK) belirtilmiştir. TVK uyarınca, Türk vatandaşlığı doğumla ve sonradan olmak üzere iki biçimde kazanılmaktadır (Md. 5). Md 6-8 vatandaşlığın doğumla, Md. 9 ise sonradan kazanılmasına ilişkin hükümleri içermektedir: "(1) Sonradan kazanılan Türk vatandaşlığı, yetkili makam kararı veya evlat edinilme ya da seçme hakkının kullanılması ile gerçekleşir". Md. 10'da yetkili makam kararıyla vatandaşlığı kazanma düzenlenmekte, Md. 11'de ise vatandaşlık başvurusu için gerekli koşullar sıralanmaktadır. Bu koşullar, vatandaşlığın genel yoldan kazanılmasına ilişkin koşullardır. Md. 12, vatandaşlık kazanımında istisnai durumları; Md. 13,

[9] 1980-1995 yılları arasında, Türkiye'den Batı Avrupa ülkelerine giden sığınmacıların sayısı yaklaşık 350,000'dir. Bu dönemde siyasi iltica başvurularının artmasında 1980 askeri darbesiyle gelen geniş çaplı tutuklamalar ve yıkıcı uygulamalar rol oynamaktadır (İçduygu, Erder, Gençkaya, 2014).

vatandaşlığın ikamet şartı aranmaksızın yeniden kazanılması; Md. 14, vatandaşlığın ikamet şartına bağlı olarak yeniden kazanılması; Md. 16 ise vatandaşlığın evlenme yoluyla kazanılmasını düzenlemektedir.

TVK'nın 12. maddesinde düzenlenen istisnai yoldan vatandaşlık kazanımının, devlet tarafından göçmen olarak kabul edilen kişiler için söz konusu olduğu görülmektedir. Bu durumu devletin tarihsel süreçte yaşadıklarının ve izlediği siyasetin Vatandaşlık Kanunu'na yansıması şeklinde yorumlamak mümkündür, zira Türk hukukunda Türk soylu veya Türk kültürüne bağlı olan göçmenler için özel düzenleme bulunmaktadır. 1964 tarihli 403 sayılı TVK'nın "istisnai vatandaşlığa alınma" başlığını taşıyan 7. maddesi uyarınca; istisnai yoldan vatandaşlık kazanacaklar arasında Türk soyundan olanlarla eşleri ve reşit çocukları yer almaktadır.[10] 1926 yılında çıkarılan 885 sayılı İskân Kanunu, Türkiye Cumhuriyeti toprakları dışından gelenlerin kabulü ve iskanlarını düzenleyen kanunlardan ilkidir. Kanunun 2. maddesinde göçmen olarak kabul edileceklerde aranan şartlar sıralanmaktadır ve "Türk harsına dahil olmıyanlarla … anarşistler, casuslar, Çingeneler ve memleket haricine çıkarılmış olanlar kabul edilmezler" ifadesinden de anlaşıldığı üzere göçmenlerin "Türk harsı" (kültürü) içinde bulunmaları gerekmektedir. 885 sayılı İskân Kanunu, göçmenlerin belirlenen esaslar çerçevesinde kabul, iskân ve ülke toprakları içinde yer değiştirmelerine ilişkin temel hukuki düzenleme olarak 1934'e dek yürürlükte kalmıştır (Canan İnan, 2016: 16-17).

1934 yılında kabul edilen 2510 sayılı İskân Kanunu da 1. maddede belirtildiği üzere, Türk kültürüne bağlı olan göçmenlerin oturuş ve yayılışlarını düzenlemektedir. Kanunun 2. maddesinde iskân için ayrılan bölgeler belirtilirken, 3. madde göçmen (muhacir) ve sığınan kişiyi (mülteci) aşağıdaki gibi tanımlamaktadır:

"Türkiye'de yerleşmek maksadile dışarıdan münferiden gelmek istiyen ***Türk soyundan meskün veya göçebe ferdler*** Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekilliğinin mütalaası alınmak şartı ile Dahiliye Vekilliğinin emri ile ve müçtemian gelmek istiyen ***Türk soyundan meskün veya göçebe ferdler ve aşiretler*** ve ***Türk kültürüne bağlı meskün kimseler*** işbu kanunun hükümlerine göre Dahiliye Vekilliğinin mütaleası alınmak şartile Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekilliğinin emirleri ile kabul olunurlar. Bunlara ***muhacir*** denir…
Türkiyede yerleşmek maksadile olmayıp bir ***zaruret ilcasile*** muvakkat oturmak üzere sığınanlara ***mülteci*** denir."

Bu maddeden anlaşıldığı üzere, Türkiye'ye göç etme ve yerleşme hakkı yalnızca Türk soyundan gelen ve Türk kültürüne bağlı kişilere tanınmıştır. Türkiye'ye göçmen (muhacir) olarak alınamayacak kişiler, 4. maddede belirtildiği gibi, Türk kültürüne bağlı olmayanlar, anarşistler, göçebe çingeneler, casuslar ve Türkiye dışına çıkarılmış olan kişilerdir. Ancak Müslüman ve Türk olduklarından ötürü "soydaş" kabul edilip makbul görülen gruplar arasında bile bir nevi hiyerarşi olduğunu belirtmekte yarar var (Danış ve Parla, 2009). Bu hiyerarşinin belirlenmesinde ise göçmenlerin geldikleri bölge rol oynamaktadır. "Soydaşlık" her ne kadar kabul sürecinde etkili bir faktör olsa da Balkanlardan gelenlerin ayrıcalığa sahip oldukları söylenebilir. Cumhuriyet döneminin ilk vatandaşlık yasası olan1928 tarihli 1312 sayılı TVK ile en fazla sayıda vatandaşlığa alınanlar Balkan göçmenleridir (Danış ve Parla, 2009). Yine de tam anlamıyla netliğe sahip olmayan bu "makbullük hiyerarşisi"nin Türkiye'nin zaman içerisinde

[10] 403 sayılı TVK'da istisnai yoldan vatandaşlığa alınabilecekler arasında sayılan "Türk vatandaşlığını herhangi bir şekilde kaybetmiş olanların sonradan doğmuş reşit çocukları, bir Türk vatandaşı ile evli olanlarla, bunların reşit çocukları, Türk soyundan olanlarla, eşleri ve reşit çocukları, bir Türk vatandaşı ile evlenme kararıyle Türkiye`de yerleşmiş olanlar" 5901 sayılı TVK metnine dâhil edilmemiştir; yeni kanunda yalnızca "Göçmen olarak kabul edilen kişiler" ibaresi yer almaktadır.

değişen dış politika önceliklerine göre yeniden şekillendiğinin altını çizmek gerekir.[11]

İskân Kanunu, uzun yıllar yürürlükte kaldıktan sonra, günümüzün ihtiyaçlarına yeteri kadar yanıt vermediği gerekçesiyle 5543 sayılı yeni İskân Kanunu hazırlanmış, bu Kanun 19 Eylül 2006'da kabul edilip, 20 Eylül 2006'da yürürlüğe girmiştir (Öztürk Yılmaz, 2007). Birinci maddesinde belirtildiği gibi, "göçmenlerin, göçebelerin, yerleri kamulaştırılanlar ile millî güvenlik nedeniyle yapılacak iskân çalışmalarını, köylerde fiziksel yerleşimin düzenlenmesine ilişkin uygulamaya esas şartları ve alınacak tedbirleri, iskân edilenlerin hak ve yükümlülüklerini düzenleme" amacını taşıyan 5543 sayılı yeni İskân Kanunun da bir kişinin göçmen sayılması için Türk soyundan gelme ve Türk kültürüne bağlı olma şartını koruduğu görülmektedir. Kanunun 3. maddesi göçmen, serbest göçmen, iskanlı ve münferit göçmen ile toplu göçmenleri tanımlamaktadır. Buna göre;

"d) **Göçmen**: ***Türk soyundan ve Türk kültürüne bağlı olup***, yerleşmek amacıyla tek başına veya toplu halde Türkiye'ye gelip bu Kanun gereğince kabul olunanlardır.

e) **Serbest göçmen**: ***Türk soyundan ve Türk kültürüne bağlı olup***, yerleşmek amacıyla tek başına veya toplu halde Türkiye'ye gelip, *Devlet eliyle iskân edilmelerini istememek şartıyla* yurda kabul edilenlerdir.

f) **İskânlı göçmen**: ***Türk soyundan ve Türk kültürüne bağlı olup***, özel kanunlarla yurt dışından getirilen ve bu Kanun hükümlerine göre *taşınmaz mal verilerek iskânları sağlananlardır*.

g) **Münferit göçmen**: ***Türk soyundan ve Türk kültürüne bağlı olup***, yurdumuza yerleşmek amacıyla *bir aile* olarak gelenlerdir.

ğ) **Toplu göçmen**: ***Türk soyundan ve Türk kültürüne bağlı olup***, iki ülke arasında yapılan anlaşmaya göre yurdumuza yerleşmek amacıyla *toplu* olarak gelen ailelerdir."

Kanunun 4. maddesinde göçmen olarak kabul edilmeyeceklere ilişkin hüküm ise şöyledir: "Türk soyundan ve Türk kültürüne bağlı olmayan yabancılar ile Türk soyundan ve Türk kültürüne bağlı bulunup da sınır dışı edilenler ve güvenlik bakımından Türkiye'ye gelmeleri uygun görülmeyenler göçmen olarak kabul edilmezler." İskân Kanunu'ndan görüldüğü üzere, Türk vatandaşlığının istisnai yollardan kazanımı hususunda Türk soyundan gelen ve Türk kültürüne bağlı olup, yerleşmek amacıyla gelenler göçmen kabul edilip kendilerine ayrıcalık tanınmaktadır.

Türkiye'ye göç eden topluluklardan olan ve bu çalışmanın öznesi konumundaki 1989 göçmenleri ve Ahıska Türklerinin vatandaşlık kazanımı nasıl gerçekleşmiştir? Hukuki açıdan incelendiğinde, her iki topluluk üyelerinin de Türk soylu olduklarından ötürü istisnai yoldan vatandaşlık kazanmalarının mümkün olduğu söylenebilir. 1964 tarihli 403 sayılı TVK'nın 7. maddesi c bendi uyarınca "Türk soyundan olanlarla, eşleri ve reşit çocukları" istisnai yoldan vatandaşlığa alınabilecekler arasında yer almaktadır. 2009 tarihli 5901 sayılı TVK'nın "Türk vatandaşlığının kazanılmasında istisnai haller" başlığını taşıyan 12. maddesi uyarınca da göçmen olarak kabul edilen kişiler istisnai şekilde vatandaşlık kazanabilmektedirler. Göçmen olarak kabul edilenler ise hem 1934 tarihli 2510 sayılı İskân Kanunu hem de yenilenmiş hali olan 2006 tarihli 5543 sayılı Kanun'da ifade edildiği üzere, "Türk soyundan ve Türk kültürüne bağlı olup", yerleşmek maksadıyla tek başına ya da toplu halde Türkiye'ye gelen kişilerdir. Ayrıca 1989 göçmenleri, Haziran 1989'da 1934 tarihli 2510 sayılı İskân Kanunu'na eklenen madde (3583 sayılı Yasa md. 1) ile göçmen addedilmiş;[12] söz konusu "ek madde

[11] Ayrıntılı bilgi için bkz. (Danış ve Parla, 2009: 136-140).

[12] Ek madde: 16/06/1989 - 3583/1 md: "Bulgaristan'dan göçe zorlanarak 1/1/1984 tarihinden sonra Türkiye'ye gelerek yerleşmek isteyen Türk soylu kişiler 14/6/1934 tarihli ve 2510 sayılı Kanun hükümlerine göre Türk kültürüne bağlı serbest veya iskanlı göçmen sayılır"

uyarınca, göçmenlerin vatandaşlık elde etmeleri, istedikleri yerlere yerleşmeleri ve mal-mülk edinmeleri kolaylaşmıştır" (Şirin, 2011: 364).

Diğer taraftan Ahıska Türkleri için de özel bir düzenleme yapılmıştır. Bu grubun kabulü ve iskanına ilişkin olarak 1992 yılında çıkarılan 3835 sayılı Kanun'da Ahıska Türkleri serbest veya iskanlı göçmen olarak kabul edilmişlerdir. Kanunun 1. maddesi uyarınca,

"Eski Sovyetler Birliğini oluşturan cumhuriyetlerde dağınık halde yaşayan ve "Ahıska" Türkleri olarak adlandırılan soydaşlarımızdan Türkiye'ye gelmek isteyenler, en zor durumda bulunanlardan başlamak üzere, Bakanlar Kurulunca belirlenecek yıllık sayıyı aşmamak kaydıyla, serbest veya iskanlı göçmen olarak kabul olunabilirler. Bunların kabulleri ve iskanları, bu Kanun ile 2510 sayılı İskân Kanunu hükümlerine göre yapılır."

1989 göçmenleri ve Ahıska Türklerinin vatandaşlık kazanımına ilişkin mevzuat yukarıda belirtildiği gibiyken, uygulama nasıl olmuştur? Bulgaristan göçmenleri ve Ahıska Türkleri vatandaşlık kazanma sürecinde neler yaşamışlardır? Çalışmanın üçüncü ve son bölümünde bu sorulardan hareketle, görüşülen kişilerin anlatılarına dayanarak süreçte yaşananlar irdelenmektedir.

4. 1989 BULGARİSTAN GÖÇMENLERİ VE AHISKA TÜRKLERİNİN VATANDAŞLIK KAZANIMLARI

1989 yılının yaz aylarında zorunlu göçle Türkiye'ye gelen Bulgaristan Türkleri ile 1993'te iskanlı ve ağırlıklı olarak 2000'lerde serbest göçmen olarak Türkiye'ye gelen Ahıska Türklerinin vatandaşlık kazanım süreçlerinin ele alındığı bu bölümde, 2010-2013 yılları arasında bu iki Türk topluluğu mensuplarının Türkiye'ye göç ettikten sonraki farklı hayat kurma süreçlerini anlamayı amaçlayan niteliksel bir araştırma kapsamında Marmara Bölgesi'nden seçilen dört şehirde – İstanbul, Kocaeli, Bursa ve Tekirdağ – yaşayan farklı yaş ve meslek gruplarından otuz Ahıska Türkü, kırk dokuz 1989 göçmeni ile gerçekleştirilmiş derinlemesine görüşmelerden bir kısmına yer verilmektedir.

Görüşmelerde vatandaşlık kazanımına ilişkin hususların bazıları, "Türkiye'ye gelirken girişteki bürokratik işlemler sırasında yaşadıklarınızdan söz eder misiniz? Devlet desteği gördünüz mü? Size kolaylık gösterildi mi? Yaşadığınız herhangi bir zorluk var mıydı?" sorularına yanıt olarak 1989 göçmenleri tarafından dile getirilmiştir. Esas itibariyle, her iki grup mensuplarına sorulmuş olan Türkiye'ye gelişten beri idari konularla ilgili yaşanan kolaylık ve zorluklar ve çift vatandaşlığa ilişkin sorular kapsamında vatandaşlık kazanımıyla ilgili ayrıntılar paylaşılmıştır. Bu çerçevede 1989 göçmenlerine sorulan sorular şunlardır: "Türkiye'ye geldiğinizden beri çeşitli konularda (ikamet izni alırken vb.) yaşadığınız kolaylıklar veya zorluklar var mıydı?", "Bu süreç içerisinde size destek olan kişi, kurum ya da kuruluş oldu mu?" ve "Çifte vatandaşlık aldınız mı? Bunun için başvurmayı düşünüyor musunuz?" Ahıska Türklerine ise şu sorular sorulmuştur: "Türkiye'deki yasal konumunuzu nasıl tanımlarsınız (göçmen, Türk vatandaşı)? Bu konuma gelene dek yaşadıklarınızı anlatır mısınız?", "Türkiye'ye geldiğinizden beri içinde bulunduğunuz konum gereği[13] yaşadığınız kolaylıklar veya zorluklar var mıydı (ikamet izni alırken, ev alırken, kiraz sözleşmesi yaparken, vb. gündelik pratiklerde neler yaşadınız)?", "Size destek olan kişi, kurum ya da kuruluş oldu mu?", "Çifte vatandaşlık başvurusu yaptırdınız mı? Yapmayı düşünüyor musunuz?" Ayrıca Ahıska Türkleri "İş bulma sürecinde neler yaşadığınız anlatabilir misiniz?" sorusuna verdikleri yanıtta da vatandaşlıkla ilgili hususlardan söz etmişlerdir.

[13] Bu soruda konum derken yasal statü kastedilmektedir.

Söze 1989 göçmenleri ile başlarsak, öncelikle geçici kimlik belgesi niteliğindeki "muhacir kâğıdı"ndan bahsetmek yerinde olacaktır. 1989 göçmenlerinden görüşülenlerin bazıları, Türkiye'ye ilk geldiklerinde Türkiye-Bulgaristan sınırında kayıtlarının tutulduğu, daha sonra da kendilerine "muhacir kâğıdı" denilen ve geçici kimlik belgesi olarak kullandıkları bir belge verildiğini ifade etmişlerdir:

"… Kapıkule'de, sınırda işlemler yapıldı galiba işte akşam üstüne doğru bizi Kırklareli Kepirtepe'ye bizi oraya yönlendirdiler çünkü hani toplu bir konvoyla geldik işte ne yapılacak işte prosedür nasıl diye bilmiyorduk. …Sonra çok yoğun şey vardı işte gelince muhacir kâğıdı verilmesi gerekiyordu ve memur çok azdı. Ondan sonra o öğretmenin yönlendirmesiyle … Orda işte birkaç gün şey yaptım, onlara orda muhacir kağıtlarının yazılmasına işte o nüfus müdürlüğü gibi bir şeydi herhalde Kepirtepe'de kurulmuş o şeyde, orda birkaç gün böyle onlara yardım ettim." (B6)

*"**(Size muhacir kâğıdı verdiler ve o muhacir kâğıdıyla ki o bir nevi sizin nüfus cüzdanınız, kimlik kartınız gibi oldu, öyle değil mi?)** Aynen, resmi işlemlerimizi onun sayesinde yapıyorduk. Muhacir kâğıdını tabii kısa süre içinde verdiler"* (B1)

1989 göçmenleri bu "muhacir kâğıtlar"ını uzun süre kullanmamışlardır, Haziran 1989'da 1934 tarihli 2510 sayılı İskân Kanunu'na eklenen madde ile göçmen addedildiklerinden ötürü kendilerine toplu halde vatandaşlık verilmiştir. İşlemlerin tamamlanıp kimlik belgelerinin verilmesi ise 1-3 sene içerisinde gerçekleşmiş, hatta bazılarının daha da kısa sürmüştür:

*"**(Peki vatandaşlık işlemlerini hemen gelir gelmez başlattınız mı? O nasıl oldu?)** Şimdi zaten devlet bi karar çıkardı o dönemde. Çok yardımcı oldu vatandaşlık...biz çok kolay vatandaşlık aldık, evet. Hemen bi sene içinde miydi hatırlayamicam işte, o civarda vatandaşlığımızı aldık yani."* (B3)

"***(Türk vatandaşlığı ne zaman verildi?)*** 6 ayda vatandaşlığımızı aldık." (B8)

"… kimliklerimiz '92'de verildi. Eylül '92. Kimliğimde de yazıyor zaten. Hazırlandı, bütün herkese o ayda verildi. Hepsi işlem yapıldı Ankara'dan büyük ihtimalle kayıt ne yapıldıysa. Hepimize toplu '92'de verildi, nüfus cüzdanlarımız o zaman verildi." (B1)

Diğer taraftan, görüşmecilerden biri 1989'da zorunlu göçle gelen Bulgaristan Türklerinin 1990'larda serbest göçmen olarak gelenlerle karıştırılmamaları için nüfus kayıtlarında özel bir ibarenin bulunduğundan da söz etmektedir:

*"**(Muhacir kâğıdı sonrasında da vatandaşlık verildi, öyle değil mi?)** Verildi vatandaşlık ama şu anda nüfus kayıtlarımızda halen şu ibare yazıyor. 'TBMM'nin işte bilmem ne sayılı kanununa göre vatandaşlık verilmiştir' diye yazıyor. … . Bizimle ilgili TBMM'nin aldığı bir kararla diyor, bir nüfus dairesinden aldığımız zaman bu çıkıyor karşınıza. Nüfus kayıt belgesi aldığınız zaman hemen çıkıyor karşıma. Sadece nüfus kayıt belgemizde çıkıyor."* (B1)

Görüşmeciler genel itibariyle kendilerine Türk vatandaşlığı verilmesinde sorun yaşamadıklarını, gerekli durumlarda da muhacir kâğıdı kullandıklarını ifade etmektedirler:

"***(Size vatandaşlık ne zaman verildi Türkiye'de, hemen verildi mi?)*** Hemen verildi bize. Tabii. Yani bir 4-5 ay içinde demeyim, yanlış hatırlamıyorsam - geçmiş zaman çocuktuk o zamanlar - ama hemen verildi. Çünkü yani babam almıştı. Bak bunlar bizim nüfus kağıtlarımız demişti, hatırlıyorum onu yani. Yani bu senin, bu senin, bu senin diye öyle bir şeyimiz oldu. ***(Ondan öncesinde tabii muhacir kâğıdınız vardı, o muhacir kâğıdı nüfus cüzdanı yerine geçiyordu, onunla yapıyordunuz işlemlerinizi.)*** Evet, evet, evet." (B7)

*"**(Vatandaşlık gelir gelmez size verildi mi vatandaşlık?)** Vatandaşlık ne zaman verildiiii... 1991 yılında vatandaşlık verildi. Tarihini de bilemicem net olarak ama 89'da geldik Temmuz ayında, bi iki yıl falan geçti heralde 1991 yılının gene böyle 5.- 6. aylarında falan vatandaşlık verildi.* ***(O işlemlerde falan herhangi bir sıkıntı yaşadınız***

mı o dönemde? Bürokratik işlemlerde?) *Hayır, hayır yani yok yaşamadık. Yani şimdi yaşadık desek yanlış olur çünkü çok bi yoğunluk vardı yığınaklık da vardı yani o zamanlar … o zamanlar da bize köy hizmetleri macır kâğıdı mı verdiler, öyle bi şeyler vardı. Yani macır kâğıdı diye bi kayıt vardı. O bizim kimlik yerine geçiyodu. Şeyleri yani kimlikleri alıncaya kadar."* (B4)

Görüşmecilerin çoğunluğunun aksine, bir tanesi Türkiye'ye gelişinin ikinci yılında Türk vatandaşlığını kazanamadığından ötürü üniversite sınavına muhacir kâğıdı ile girmek zorunda kalmıştır. Hatta üniversiteye kayıt yaptırırken de onu kullanmıştır. Ancak şunu da belirtmek gerekir ki bu görüşmecinin vatandaşlık kazanamamasının nedeni – her ne kadar görüşmede ifade etmemiş olsa da – 1989 göçmenlerinin vatandaşlık işlemlerinin yoğun olması sonucu o tarih itibariyle o ve ailesine henüz sıra gelmemesidir. Nitekim 1992 yılında vatandaşlık kazandığını sözlerine eklemektedir:

"Ben hala Türk vatandaşı değildim üniversite sınavına girerken, göçmen kâğıdımız vardı o zaman ilk yıllarda verilen, nüfus cüzdanımız yoktu yani vatandaşlığımızı alamamıştık. Ben o göçmen kâğıdıyla normal üniversite sınavına girdim yani. O dönem herkes yabancı uyruk-kuzenim mesela o benden bir yaş büyüktür. İlk yıl göçmen kâğıdı olduğu için yabancı uyruklularla sınava girmişti benden bir yaş büyük üniversite sınavına kazanamadı. İkinci yıl artık vatandaş olduğu için mecbur kaldı normal üniversite sınavına girdi benim gibi… Normal üniversite sınavına girmiştim. Vee Türkiye'ye geldiğimizin ikinci yılıydı bu. … ***(1991'de sınava girdiğinizde hala vatandaşlık yoksa 1992'de mi vatandaşlık geldi?)*** *Evet hemen arkasından 1992 gibi geldi.* ***(O da biraz uzun sürmüş. O zamana kadar hep bu aile fotoğraflı olan göçmen kâğıdıyla mı işlerinizi hallettiniz?)*** *Göçmen kâğıdı, evet onları kullandık. Hatta üniversiteye ben kaydolurken bile göçmen kâğıdıyla kayıt yaptırdığımızı hatırlıyorum. Tabi evet bir yıl sonra aldık vatandaşlığımızı"* (B5)

"Vatandaşlık kazanımının yanı sıra, göçmenlerin Bulgar vatandaşlıkları da devam etmiştir. Bulgar hükümeti onları Türkiye'ye turist olarak gönderdiği için vatandaşlıktan çıkarmamıştı. Dolayısıyla 1989 göçmenlerinin çifte vatandaşlık hakkı vardı" (Şirin, 2011: 364). Çifte vatandaşlıkla ilgili olan durumu görüşmecilerden biri şöyle açıklamaktadır:

"Yok biz çifte vatandaşlığa başvurmadık. Şöyle. Bulgaristan'a vizeyle gittim ben, orda vatandaş olarak gözüküyosunuz zaten. Gidiyosunuz doğum kâğıdınızı alıyosunuz, gidiyosunuz pasaportunuzu çıkartıyosunuz, bu kadar. Ayrıyeten bir dilekçe bir şey vermiyosunuz. Zaten oranın vatandaşısınız. '89'da göç edenler - öyle demeyelim de turist olarak Türkiye'ye gelenler - hepsi şu anda Bulgar vatandaşı olarak kayıtlılar. Bilgileri de vardır. Oraya gittiğiniz zaman vizeyle gitseniz bile vatandaşlık bürosuna müracaat etmiyorsunuz. Doğduğunuz yere gidiyosunuz, nüfus müdürlüğüne, ordan doğum belgenizi alıyosunuz, gidiyosunuz ordaki emniyet müdürlüğüne pasaportunuzu alıyosunuz" (B2)

"Dolayısıyla, 1989 göçmeni olan bir kişi Bulgaristan'a doğum belgesi ile pasaportunu almaya gittiği takdirde çifte vatandaşlığa sahip olabilmektedir, zira Türk vatandaşlığı da kendisine verilmiş durumdadır" (Şirin, 2011: 364). Görüşmecilerden bazılarının Bulgaristan'daki haklarını yitirmek istemediklerinden ötürü çift vatandaşlığa önem verdiklerini de eklemekte yarar var.

*"****(Çifte vatandaşlığınızı ne zaman aldınız peki? Daha doğrusu oranın vatandaşıydınız zaten de öyle geldiniz buraya da. Sonra gittiniz tekrar ordaki evrakları düzenlendiniz.)*** *Dilekçe falan filan doldurduk.* ***(Kaç sene oldu?)*** *Oldu, çok sene oldu. 14-15 sene oldu. Şimdi gidiyorum, sadece bi yol parası ödüyorum. 5 senede bi gidiyorum, pasportumu değiştiriyorum, yenilettiriyorum."* (B9)

*"****(Çifte vatandaşlık aldınız değil mi?)*** *Aldık çünkü bizim orda haklarımız var, niye bırakacam? 65 yaşını doldurunca gidicem emeklilik hakkım var orda. Emekli olmak için gidicem oraya. Ondan sonra tarla var kayınpederimden babamdan, onların arkasına katacam."* (B10)

1989 göçüyle Türkiye'ye gelen Bulgaristan Türklerine, "soydaşlık" vurgusu yapılarak, kısa bir sürede vatandaşlık verilmiştir. Ancak 1990'larda göç edenlerin deneyimi farklı olmuştur. Bir yandan oturum izni ve vatandaşlık almada zorluk çekerken diğer yandan değişen vize rejimlerine tâbi oldukları görülmektedir. Örneğin, 2007'de kabul edilen vize uygulaması çerçevesinde her altı aylık dönemin en fazla üç ayını Türkiye'de geçirebilirler ki bu düzenleme sonucunda, göçmenlerin çoğu enformel sektörde çalıştıkları için statüleri düzensiz olmaktadır (Danış ve Parla, 2009).

1989 göçmenlerinin vatandaşlık kazanımına dair bu hususların altı çizilirken, çoğunluğu 1990'ların ikinci yarısı ile 2000'lerde Türkiye'ye göç etmiş olan Ahıska Türkleri için daha farklı bir deneyim söz konusudur. Öncelikle 2510 sayılı İskân Kanunu'na 1989 göçmenleri ile ilgili madde eklenirken, Ahıska Türklerinin Türkiye'ye kabul ve iskân edilmeleri için de bir kanun çıkarılmıştır. 3835 sayılı Kanunun 1. maddesi uyarınca,

"Eski Sovyetler Birliğini oluşturan cumhuriyetlerde dağınık halde yaşayan ve "Ahıska" Türkleri olarak adlandırılan soydaşlarımızdan Türkiye'ye gelmek isteyenler, en zor durumda bulunanlardan başlamak üzere, Bakanlar Kurulunca belirlenecek yıllık sayıyı aşmamak kaydıyla, serbest veya iskanlı göçmen olarak kabul olunabilirler. Bunların kabulleri ve iskanları, bu Kanun ile 2510 sayılı İskân Kanunu hükümlerine göre yapılır."

Bu maddeden de anlaşılacağı gibi Ahıska Türkleri, göçmen statüsünde ve dolayısıyla "istisnai yoldan" Türk vatandaşlığı kazanabilir durumdadırlar. Zaten Ahıska Türkleri bu Kanun gereğince iskanlı göçmen olarak Türkiye'ye getirilmiş, sonrasında serbest göçmen olarak gelmeyi sürdürmüşlerdir. Farklı yerlerden Türkiye'ye gelen Ahıska Türklerinin bazıları 2-3 sene içinde vatandaşlık kazanırken çoğunluğu için bu süreç uzamış ve en az 4-5 yıl sürmüştür. Hatta görüşmecilerden bazıları ancak 7 seneden sonra Türk vatandaşlığını alabildiğini söylemiştir. Bu süreçte çok para harcandığı da altı çizilen hususlar arasındadır:

"2002 senesinde vatandaş oldum. ***(7 sene sürmüş?)*** *Evet.* ***(Niye o kadar uzun sürdü vatandaşlık çıkarılması?)*** *Şimdi '97'de biz sadece oturma izni aldık.* ***(O bile 1.5-2 sene sürmüş aşağı yukarı.)*** *Evet. Öyle onun için biraz geç oldu. Sonuçta aldık. İşte Allaha şükür diyelim."* (A6)

"Elekten elediler. Mesela benim 3-4 milyarım getti nerdeyse bu kimlikten dolayı.Tabii. Çocuklarla beraber yani defalarca şeylerden geçtik ki komisyona girdiriyorlar hani bu şey var ya Kumkapı'daki NüfusMüdürlüğü, Çemberlitaş'ta, oraya git, Kumkapı'ya git, Yabancılar Şubesi, Emniyete git yani ailece git-gel, git-gel, git gel. Evraklar, noter tercümeler ne bileyim. Bizim hepsi Rusça, Özbekçe, onları tercüme et, ne bileyim, her şey para yani. … Biz neden alamadık o kadar 7 yıl?Mesela hani gün sayımı sayılıyor ya ikametgahta, eşlerimiz dışarda olduğundan dolayı. Hani bizim şeyimiz de eşlerimizin üzerine, dosyamız, gün sayımı tam olmadığından çünkü devamlı orda ya, git-gel, arada hepsi sayılmış, bütün yani bilgisayarda görülüyor hepsi. Ondan dolayı biz alamadık zorlandık.Yoksa burda olanlar aldı hemen. 2 senede de alanlar oldu, daha kolay alanlar oldu. Bizim orda erkeklerimiz orda çalıştığından dolayı böyle 7 yıl sürdü yani.Çok uzun sürdü. " (A1)

Görüşmeciler arasında vatandaşlığı nispeten erken kazananlar da vardır. Üç sene içinde vatandaşlığı kazanan görüşmeciler, kendilerinin fazla beklemediklerini ancak yeni gelenler için bunun pek de kolay olmadığını şu sözlerle ifade etmektedirler:

*"****(Geldikten sonra ne kadar zamanda vatandaşlık verdiler size?)****3 seneden sonra bize verdi. Bize tez oldu diyorum ya tez oldu. 3 senede biz vatandaş olduk Allah razı olsun (başbakan R. T. Erdoğan'ı kastederek) Sait Erdoğan öyle zagon (kanun) çıkarttı 3 senede aldık biz. Ama yeni gelenler 5 senede olacak. Kazak gelir mi, Kırgız gelir mi, Ahıska Türkü gelir mi, hepisi bir oldu. Rus gelir mi, 5 sene diyorlar. Yeni gelen Ahıska Türkü'nü seni soruyordu burada ki sen gerçek Ahıskalı mısın, Kırgız mısın, Kazak mısın, Urus mısın?Çok soruyor çok, çok burada."* (A2)

"Oturma izini ile 2 sene yaşadık sonra bi defa gene değiştik onları, gene 2 yıl, 2 yıl uzatıyordular. Sonra üçüncü yıl zaten kimliğe başvurmuştuk, kimlik verdiler. Biz o zamanda kolay aldık kimliği, şimdiki gibi çetin (zor) değildi. Kan vermeye hepimizi birden çağırdılar, bir günde kan verdik, bir günde de hepimize yazdıler, kimlik verdiler, kolay oldu o vakit. Ha şimdi çok çetindir. Şimdi benim babamın babasını da soruyorlar. E benim babamın, hele ben babamı bilmiyorum ki ölüsü nerde kaldı, onun doküment diyoruz da bizde mesela pasaportuyla babamın bir tane sureti (resim) yoktur. Çocuklarım bana diyor ki 'sen nasıl oğulsun ki babanın bi tane suretini bu zamana kadar saklamadın?'Ula biz kaç kere sürgünlerde sürüldük, geldik, Özbekistan'da 20 tane ev değiştim." (A3)

Ahıska Türklerinin Türk vatandaşlığı kazanmalarına ilişkin altı çizilmesi gereken bir husus daha vardır. Bu Türk topluluğunun Türkiye'ye Kabulü ve İskânına yönelik 3835 sayılı Kanun hâlâ yürürlükte olmasına karşın, vatandaşlığın genel yoldan kazanılmasında aranan şartları (Türkiye'de beş sene kesintisiz ikamet etme, Türkiye'ye yerleşme kararını davranışlarıyla teyit etme, iyi ahlak sahibi olma, yeterli seviyede Türkçe konuşabilme, bakmakla yükümlü olduğu kişilerin geçimini sağlayacak gelire veya mesleğe sahip olma vb.) yerine getirmeleri durumunda 5901 sayılı TVK uyarınca, Türk vatandaşlığı kazanabilmektedirler. Bu noktada bir çelişki ortaya çıkmaktadır çünkü 3835 sayılı Kanun uyarınca, Ahıska Türkleri "göçmen" olarak kabul edilmişler ancak günümüzde Türk vatandaşlığını "genel" olarak kazanmaktadırlar (Ganiyeva, 2012: 188). Görüşmecilerden biri yakınlarından birinin vatandaşlık alamadığını dile getirirken ikamet süresinden söz ederek bu duruma işaret etmektedir:

"Yok, vatandaşlık, 3 yıl oturması lazımmış. Nikahlıdır da nikahlı olanlara 3 yıl, nikahsız olanlara 5 yıl şu an kanun çıkmış. Şimdi gene oturmak zorundadır 3 yılı doldurmaya. 3 yıl bu karı nerden yesin ne etsin, kimseyi ilgilendirmiyor ki." (A7)

Ahıska Türklerinin esasen, 5901 sayılı TVK'nın 12. maddesi uyarınca, Türk vatandaşlığına istisnai yoldan "göçmen" olarak alınmaları gerekmektedir. Ayrıca İskân Kanunu hükümlerine göre de göçmen olarak kabul edilenlere Bakanlar Kurulu kararıyla vatandaşlık verilmesi söz konusudur. Dolayısıyla, Ahıska Türkleri göçmen statüsünde olduklarından ötürü hukuken genel yoldan değil, istisnai olarak vatandaşlık kazanabilirler. Bunun önünde herhangi bir hukuki engel bulunmamaktadır. Ancak 3835 sayılı Kanun yürürlükte olmasına karşın uygulanmamakta ve bu durum da birtakım sorunlara yol açmaktadır. Bu sorunların başında çalışma izninin verilmemesi gelmektedir. Türkiye'ye göç ettiklerinde fazla sorun yaşamadan oturma izni alabilmelerine rağmen çalışma izninde aynı durum söz konusu olmadığından ötürü Ahıskalılar epey sıkıntı çekmişler, pek çok görüşmeci kayıt dışı çalışmak zorunda kalmıştır. İki görüşmeci bunu şöyle dile getirmektedir:

*"**(Vatandaşlığı 3 sene sonra alabildiniz. Peki gelir gelmez oturma izni verdiler mi?)** Hee verdiler. **(Ama çalışma izni yok, öyle değil mi?)** Yok, çalışma izni yok.İleri (önceden) var idi da şimdi vermiyirler. Şimdi yok önceden vermişler, oturma izni verende çalışma izni de var idi. **('94-'95'te gelenler için mi?)** 2002'ye kadar var idi."* (A4)

*"**(Peki o ilk geldiğiniz dönemde vatandaşlığınız olmadığı için yaşadığınız zorluklar var mıydı?)** Tabii yani mesela ben diyorum ya kurs almışım ebe olarak almışım, diplomam var elimde. Denkliğimi de yaptırdım yani çalışabilirdim istersem, yani ebe olarak şeyde. İşte çalışma iznim olmadığı için çalışamadım,bir Bulgaristanlı yardımcı olmak istedi özel yerinde çalışmak içun gittim dedi ki şey bastılar dedi ki "yakalanır, beni sakladılar, dedi "yapamıycam abla" dedi "kusura bakma, yakalanırsak yani iyi bir şey olmaz" dedi. Dedim benden ötürü senin sorumluluk altına şey yapmam, mecbur kaldım işte çocuk bakmaya gittim işte."* (A5)

SONUÇ

Bireyle devlet arasındaki hukuki bağı ifade eden vatandaşlık iki şekilde kazanılmaktadır: doğumla (asli vatandaşlık) ve sonradan. Asli vatandaşlık, devletin toprak ve/veya soy/kan esasına göre verilirken, sonradan kazanılan vatandaşlık "genel telsik" yöntemiyle, evlenmeyle, evlat edinme sonucunda ya da istisnai yoldan kazanılmaktadır.

Bir devletin geliştirdiği vatandaşlık politikalarına yansıyan vatandaşlık anlayışının benimsenmesinde belirli etkenler rol oynamaktadır. Söz konusu faktörlerin başlıca olanları, o devletin ulus anlayışı, tarihsel süreçte yaşananlar ve ülkenin göç alan veya göç veren ülke olmasıdır.

Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemleri ve Cumhuriyetin ilk kurulduğu dönem başta olmak üzere çeşitli dönemlerde çok sayıda göç hareketine sahne olan Türkiye'de benimsenen ve ilgili politikalara yansıyan vatandaşlık anlayışını devletin ulus anlayışının yanı sıra tarih süreç boyunca yaşananlar ve onunla iç içe geçen Türkiye'nin hem göç alan hem de göç veren bir ülke olması gerçeği de ciddi ölçüde etkilemektedir. Özellikle tarihsel süreçte yaşananlarla ilgili olarak vatandaşlık kazanılmasına ilişkin mevzuat ve yapılan hukuki düzenlemeler incelendiğinde, Türk soyundan gelen veya Türk kültürüne bağlı topluluk mensuplarının göçmen olarak kabul edildiği ve söz konusu göçmenler için özel düzenlemeler yapılmış olduğu görülmektedir.

Türk vatandaşlığının kazanılması, 5901 sayılı Türk Vatandaşlık Kanunu'na göre gerçekleşmektedir. Bu kanunun dışında Türk vatandaşlığını kazanma sonucunu doğuran kanunlardan biri İskân Kanunu'dur. Söz konusu Kanun, esas olarak göçmenlere yönelik düzenlemelerle birlikte Türk vatandaşlığının kazanılmasını ilgilendiren kuralları da içermektedir. Kanun'da açıkça ifade edildiği üzere, Türkiye'ye göç etme ve yerleşme hakkı yalnızca Türk soyundan gelen ve Türk kültürüne bağlı kişilere tanınmıştır. İskân Kanunu, uzun yıllar yürürlükte kaldıktan sonra, günümüzün ihtiyaçlarına yeteri kadar yanıt vermediği gerekçesiyle 2006 yılında 5543 sayılı yeni İskân Kanunu ile değiştirilmiştir. Fakat belirtmek gerekir ki yeni Kanun'daki göçmen tanımında herhangi bir değişiklik yoktur.

Türkiye'ye farklı dönemlerde göç etmiş iki Türk topluluğu mensuplarının – 1989 Bulgaristan göçmenleri ve Ahıska Türkleri – Türk vatandaşlığı kazanımlarının incelendiği bu makalede, deneyimlenenlerin farklı olduğu ortaya konulmaktadır. Zorunlu göçle Türkiye'ye gelen 1989 Bulgaristan göçmenlerine, görüşülen kişilerin de ifade ettikleri gibi, vatandaşlık edinimi konusunda kolaylık tanınmıştır. Türkiye'ye göç ettiklerinde kendilerine resmi işlemlerde kullanmaları amacıyla "muhacir kâğıdı" verilmiş, bu belge Türk vatandaşlığını elde edinceye kadar onların nüfus cüzdanı yerine geçmiştir. Ancak şunu da belirtmek gerekir ki 1990 ve sonraki yıllarda gelen Bulgaristan Türkleri için koşullar farklı olmuştur. Ahıska Türkleri için de farklı bir durum söz konusudur. 1992 yılında çıkarılan 3835 sayılı Kanun ile Türkiye'ye göç etme ve iskân edilme hakkı tanınan bir grup Ahıska Türkü, vatandaşlık elde etmede sorun yaşamamıştır. Ancak 1990'ların sonu ve 2000'lerde serbest göçmen olarak gelenlerin vatandaşlık edinimi pek kolay olmamıştır. Kimileri en erken 2-3 senede Türk vatandaşlığı elde ederken kimilerinin 7 yıl ya da daha uzun sürmüştür. Bu durumun en olumsuz sonucu ise, çalışma izni alamamaktır. Oturma izni verildiği halde çalışma izninin olmaması Ahıska Türklerinin kayıt dışı işlerde çalışmalarına yol açmıştır.

ARAŞTIRMACILARIN KATKI ORANI BEYANI VE ÇIKAR ÇATIŞMASI BİLDİRİMİ

Araştırmacılar herhangi bir çıkar çatışması bildirmemiştir.

Araştırmacılar makaleye ortak olarak katkıda bulunmuşlardır.

KAYNAKÇA

Anbarlı Bozatay, Ş. (2010). *5901 Sayılı Türk Vatandaşlığı Kanunu'na Göre Türk Vatandaşlığının Kazanılması*, **Yönetim Bilimleri Dergisi** 8 (2), s. 165-182. https://dergipark.org.tr/en/pub/comuybd/issue/4107/54093

Aslan, S. (2007). Citizen, Speak Turkish!": A Nation in the Making, **Nationalism and Ethnic Politics**, 13(2), s. 245-272, https://doi.org/10.1080/13537110701293500

Aybay, R. (2008). ***Vatandaşlık Hukuku***, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları

Battır, O. (2021). ***Dünden Bugüne Uluslararası Göç: Kuram, Algı ve Siyasa***, Ankara: Nobel Bilimsel Eserler (Genişletilmiş 2. Basım)

Bellamy, R. (2008). ***Citizenship: A Very Short Introduction***, New York: Oxford University Press

Bilge, Ö. (2020). *Vatandaşlık Kavramı ve Vatandaşlık Hukukunu Etkileyen Faktörler Hakkında Değerlendirme*, **Güvenlik Çalışmaları Dergisi**, 22 (1), s. 129-150. https://dergipark.org.tr/en/pub/gcd/issue/55220/700765

Brubaker, R. (1989). *The French Revolution and the Invention of Citizenship*, French Politics and Society, 7 (3), s. 30-49. https://www.jstor.org/stable/42844105

Brubaker, R. (1992). ***Citizenship and Nationhood in France and Germany***, USA: Harvard University Press

Brubaker, R. (2009). ***Fransa ve Almanya'da Vatandaşlık ve Ulus Ruhu***, Ankara: Dost Kitapevi.

Caymaz, B. (2007). ***Türkiye'de Vatandaşlık Resmi İdeoloji ve Yansımaları***, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları,

Cohen, J. L. (1999). *Changing Paradigms of Citizenship and the Exclusiveness of the Demos*, **International Sociology**, 14 (3), s. 245-268. https://doi.org/10.1177/026858099901400302

Erdem, B. B. (2011), ***Türk Vatandaşlık Hukuku***, İstanbul: Beta, (2. Baskı)

Evran Topuzkanamış, Ş. (2019). *1982 Anayasasında Temel Hak ve Özgürlükler*, **D.E.Ü. Hukuk Fakültesi Dergisi**, Prof. Dr. Durmuş TEZCAN'a Armağan, 21 (Özel S.), s. 1767-1793, https://hukuk.deu.edu.tr/wp-content/uploads/2019/09/SAFAK-EVRAN-TOPUZKANAMIS.pdf

Faist, T. (2003). **Avrupa Birliği İçinde Toplumsal Yurttaşlık**, (Çev.: Özgür Bal, Pelin Ünsal), Ayhan Kaya, Günay, Göksu Gökdoğan (Ed.), *Uluslararası İlişkilerde Sınır Tanımayan Sorunlar içinde*, s. 191-218. İstanbul: Bağlam Yayıncılık.

Ganiyeva, S. (2012). *Ahıska Türklerinin Türkiye'ye Göç Etmesi ve Türk Vatandaşlığına Alınması ile İlgili Hukuki Sorunlar*, **Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, 20 (1), s. 175-199. https://doi.org/10.15337/SUHFD.2017.74

Göztepe, E. (2003). *Yurttaşlığın Kamusal Ve Ulusüstü Boyutu: Avrupa Yurttaşlığı Ve „Göçmen Forumu" Örnekleri*, **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, 52(4), s. 229-248. https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/628755

Heater, D. (2007). ***Yurttaşlığın Kısa Tarihi***, (Çev: M. Delikara Üst), Ankara&İstanbul: İmge Yayınları.

İçduygu, A., S. Erder ve Ö. F. Gençkaya (2014), *Türkiye'nin Uluslararası Göç Politikaları, 1923-2023: Ulus-devlet Oluşumundan Ulus-Ötesi Dönüşümlere*, *MireKoç Araştırma Raporları* 1/2014

Joppke, C. (1999). *How immigration is changing citizenship: a comparative view*, **Ethnic and Racial Studies**, 22(4), s. 629-652, https://doi.org/10.1080/01419879932932 3

Kirişçi, K. (1995). *Refugee Movements and Turkey in the Post-World War II Era*, *Boğaziçi Research Papers*, ISS/POLS 95-01.

Kişisel Görüşme (2010). B1 (Kadın, 48, Bulgaristan), 18 Temmuz.

Kişisel Görüşme (2010). B2 (Erkek, 40, Bulgaristan), 15 Temmuz.

Kişisel Görüşme (2011). B3 (Erkek, 59, Bulgaristan), 10 Temmuz.

Kişisel Görüşme (2011). B4 (Erkek, 53, Bulgaristan), 10 Temmuz.

Kişisel Görüşme (2011). B5 (Kadın, 38, Bulgaristan), 29 Temmuz.

Kişisel Görüşme (2011). B6 (Kadın, 41, Bulgaristan), 30 Mayıs.

Kişisel Görüşme (2010). B7 (Kadın, 33, Bulgaristan), 26 Temmuz.

Kişisel Görüşme (2010). B8 (Erkek, 68, Bulgaristan), 13 Temmuz.

Kişisel Görüşme (2010). B9 (Kadın, 73, Bulgaristan), 27 Temmuz.

Kişisel Görüşme (2010). B10 (Kadın, 55, Bulgaristan), 27 Temmuz.

Kişisel Görüşme (2011). A1 (Kadın, 40, Özbekistan), 26 Haziran.

Kişisel Görüşme (2011). A2 (Erkek, 82, Ahıska), 15 Haziran.

Kişisel Görüşme (2011). A3 (Erkek, 77, Ahıska), 12 Temmuz.

Kişisel Görüşme (2011). A4 (Kadın, 70, Ahıska), 12 Temmuz.

Kişisel Görüşme (2011). A5 (Kadın, 51, Özbekistan), 15 Temmuz.

Kişisel Görüşme (2011). A6 (Erkek, 55, Kırgızistan), 16 Temmuz.

Kişisel Görüşme (2011). A7 (Kadın, 44, Özbekistan), 14 Haziran.

Marshall, T.H ve T. Bottomore (2000). ***Yurttaşlık ve Toplumsal Sınıflar***, (Çev: Ayhan Kaya), Ankara: Gündoğan Yayınları

Nomer, E. (2017). ***Türk Vatandaşlık Hukuku***. İstanbul: Filiz Kitabevi.

Osmanağaoğlu, C. (2004). ***Tanzimat Dönemi İtibarıyla Osmanlı Tâbiiyetinin (Vatandaşlığının) Gelişimi***, İstanbul: Legal Yayıncılık

Öztürk Yılmaz, N. (2007). *5543 Sayılı İskân Kanunu Hükümleri Uyarınca Türk Vatandaşlığının Kazanılması*, **TBB Dergisi**, 68, s. 241-264. http://tbbdergisi.barobirlik.org.tr/m2007-68-290

Öke, M. K. ve S. Kurt Topuz (2010). **Eşit Yurttaşlık Hakları Bağlamında Çingene Yurttaşların Sosyal ve Ekonomik Haklara Erişimi: Edirne Örneği**, Sempozyum Bildirileri içinde, II. Sosyal Haklar Ulusal Sempozyumu (Denizli), Pamukkale Üniversitesi, s. 265-278.

Pilgram, L. (2011). ***International law and European nationality laws***. EUDO Citizenship Observatory, RSCAS/EUDO-CIT-Comp. 2011/12011/01. https://cadmus.eui.eu/bitstream/handle/1814/19455/EUDO_CIT_2011_01_Pilgram.pdf?sequence=1&isAllowed=y

Polat, E. G. (2011), *Osmanlıdan Günümüze Vatandaşlık Anlayışı*, **Ankara Barosu Dergisi**, 3, s. 127-157

Şirin, N. A. (2011). **1989 Zorunlu Göçü ve Göçmenlerin Sosyal Entegrasyonu: Tekirdağ'daki Bulgaristan Göçmenleri Üzerine Bir Çalışma**, Bildiriler Kitabı içinde, Uluslararası Balkan Kongresi: 21'inci Yüzyılda Uluslararası Örgütlerin Güvenlik Yaklaşımları ve Balkanlar'ın Güvenliği (Kocaeli), Kocaeli Üniversitesi, s. 354-371.

Şit Köşgeroğlu, B. (2017), *İstisnai Yoldan Vatandaşlığın Kazanılmasına İlişkin Genel Esaslar ve Son Değişiklikler Çerçevesinde Türk Vatandaşlığının İstisnai Yoldan Kazanılması*, **Hacettepe Hukuk Fakültesi Dergisi**, 7(1), s. 169–198, https://dergipark.org.tr/en/pub/hacettepehdf/issue/46371/582806

Tiryakioğlu, B. (2006). *Multiple Citizenship and its Consequences in Turkish Law*, **Ankara Law Review**, 3 (1), s. 1-16, https://doi.org/10.1501/Lawrev_0000000028

Waldrauch, H. (2006). **Methodology for comparing acquisition and loss of nationality**. Rainer, B., Ersbøll, E., Groenendijk, K., Waldrauch, H. (Ed.). *Acquisition and Loss of Nationality, Policies and Trends in 15 European Member States Vol 1: Comparative Analyses içinde*, s. 105-119. Amsterdam: Amsterdam University Press.

Yavuz, H. (2013). *İsrail Devleti'nin Vatandaşlık Sorunsalı: Hiyerarşik Kimlikler ve Eşitlik Talepleri*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). T.C. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Yıldırım, Y. (2019). *Fransız Devrimi'nde Yurttaşlık ve Etkilerine Dair Bir Değerlendirme*, **Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 21 (Ek Sayı), s.251-271. https://doi.org/10.26468/trakyasobed.374267.

Yıldız, A. (2017). *Göç ve Entegrasyon Politikalarında Vatandaşlık*, **Göç Araştırmaları Dergisi**, 3 (1), s. 36-67. https://dergipark.org.tr/en/pub/gad/issue/43547/532787